

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ โดยอาศัยการตรวจสอบแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจประเด็นต่าง ๆ สำหรับเป็นแนวทางในการเชื่อมโยงตัวแปร การตั้งสมมติฐาน และทำการทดสอบต่อไป ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับครอบครัว : ทศนะทางสังคมวิทยาและศาสนาอิสลาม
 - 1.1 สถาบันครอบครัว
 - 1.2 ครอบครัวมุสลิม
 - 1.3 ครอบครัวมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้
 - 1.4 วัฒนธรรมและหลักศาสนาอิสลาม
2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสาร
 - 2.1 กระบวนการสื่อสาร
 - 2.2 ผู้รับสาร
 - 2.3 การเลือกรับสื่อและข่าวสาร
3. สื่อโทรทัศน์ของรัฐ (สทท. 11)
 - 3.1 โครงสร้างองค์กร
 - 3.2 การดำเนินงาน
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 4.1 อิทธิพลของสภาพครอบครัวกับพฤติกรรมทางสังคม
 - 4.2 สถานะทางสังคมและเศรษฐกิจกับพฤติกรรมการรับสาร
 - 4.3 ความยึดมั่นผูกพันในศาสนากับพฤติกรรมทางสังคม

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับครอบครัว : ทิศนะทางสังคมวิทยาและศาสนาอิสลาม

1. สถาบันครอบครัวตามทัศนะทางสังคมวิทยา

เบอร์เกสและล็อก (Burgess and Locke, อ้างใน สุพัตรา สุภาพ, 2525 : 34) ได้ให้คำจำกัดความของครอบครัวว่าจะต้องมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ ดังต่อไปนี้

1) ครอบครัวประกอบด้วยบุคคลที่มาร่วมกันโดยการสมรสหรือความผูกพันทางสายโลหิตหรือการมีบุตรบุญธรรม การสมรสแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างสามีและภรรยา ส่วนความผูกพันทางสายโลหิต คือ ความสัมพันธ์ระหว่างบิดา มารดา และลูก รวมทั้งบุตรบุญธรรมด้วย

2) สมาชิกของครอบครัวอยู่รวมกันในครัวเรือนเดียวกัน หรือบางครั้งก็แยกกันไปอยู่ต่างหาก

3) ครอบครัวเป็นหน่วยของการกระทำระหว่างกัน เช่น สามี ภรรยา บิดามารดา พี่น้อง สังคมแต่ละแห่งจะกำหนดบทบาทของแต่ละครอบครัวซึ่งขึ้นอยู่กับขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละแห่งโดยสมาชิกในสังคมต่างก็มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เช่น รักกัน เอาใจใส่สั่งสอนกัน เป็นต้น

4) ครอบครัวเป็นหน่วยทางสังคมที่ถ่ายทอดและรักษาวัฒนธรรม สมาชิกในครอบครัวจะถ่ายทอดและรับแบบอย่างของความประพฤติในการปฏิบัติต่อกัน เช่น ระหว่างบิดามารดากับลูก สามีกับภรรยา พี่กับน้อง เป็นต้น ยังรับแบบอย่างมาจากบุคคลรอบข้างที่มีความสัมพันธ์กัน เช่น เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน หรือสื่อมวลชน เป็นต้น

1.1 แบบของการสมรส

การสมรสนับเป็นจุดเริ่มต้นของการมีครอบครัวใหม่ขึ้นในสังคม ในทุกสังคมจะมีแบบของการสมรสที่แตกต่างกัน บางสังคมกฎหมาย หรือประเพณีนิยมกำหนดให้มีคู่สมรสเพียงคนเดียว ในบางสังคมมีประเพณีอนุญาตให้ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคน และบางสังคมยอมให้ผู้หญิงมีสามีได้หลายคนในเวลาเดียวกัน ตามทัศนะของวิลเลียม เอฟ. ออกเบิร์น และเมเยอร์ เอฟ. นิมคอฟฟ์ (Ogburn & Nimkoff, 1958 : 583-585) และลีโอนาร์ด บรูม และฟิลิป เซลซ์นิก (Broom & Selznick : 1963 : 356) ได้แบ่งแบบของการสมรสออกเป็น 3 แบบ คือ

1.1.1 แบบผัวเดียวเมียเดียว (Monogamy) ได้แก่ การที่กฎหมายหรือประเพณีอนุญาตให้ชายหรือหญิงมีคู่สมรสเพียงคนเดียวในเวลาเดียวกัน ปัจจุบันการสมรสแบบนี้เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่เจริญแล้ว เหตุผลอันสำคัญก็คือขณะนี้ประชากรทั้งชายและหญิงเกือบทุกประเทศมีจำนวนใกล้เคียงกัน

1.1.2 แบบมากผัวมากเมีย (Polygamy) ได้แก่ การที่กฎหมายหรือประเพณีอนุญาตให้ชายหรือหญิงมีคู่สมรสได้มากกว่าหนึ่งคน แบ่งเป็น 2 แบบย่อย คือ

ก. แบบมากเมีย (Polygyny) คือการที่ประเพณียินยอมให้ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคนในเวลาเดียวกัน ธรรมเนียมประเพณีแบบนี้ได้รับการปฏิบัติในหมู่ชาวอาฟริกันบางเผ่า และศาสนาอิสลามก็อนุญาตให้ผู้ชายมีภรรยาได้ถึง 4 คน ดังที่ปรากฏในพระคัมภีร์โคโรน (4 : 3)

สาเหตุสำคัญอันเป็นที่มาของขนบธรรมเนียมประเพณีแบบนี้ อาจสรุปได้ดังนี้

1) ความต้องการทางเศรษฐกิจ เช่นในอาฟริกา หัวหน้าครอบครัวนิยมมีภรรยาพร้อม ๆ กันหลายคน เพื่อให้ภรรยาช่วยปฏิบัติภารกิจภายในครอบครัว และยังเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ครอบครัวอีกด้วย

2) การขาดแคลนเพศชาย มักปรากฏอยู่เสมอว่า ภายหลังจากสงครามใหญ่แต่ละครั้ง จำนวนผู้หญิงในประเทศคู่สงครามมีมากกว่าผู้ชาย ทั้งนี้เพราะผู้ชายได้เสียชีวิตในสงครามเป็นจำนวนมาก จึงอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดประเพณีชายมีภรรยาหลายคน

3) อิสลามเปิดโอกาสให้สมรสได้ หากมีความพร้อม ความจำเป็น หรือความยุติธรรมเป็นหลักสำคัญ

ข. แบบมากผัว (Polyandry) ได้แก่ ประเพณีนิยมที่ยินยอมให้ผู้หญิงสามารถมีสามีได้หลายคนในเวลาเดียวกัน ซึ่งอาจแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือแบบสามีของผู้หญิงเป็นพี่น้องกัน (fraternal) และแบบสามีของผู้หญิงไม่จำเป็นต้องเป็นพี่น้องกัน (non - fraternal) ซึ่งทั้งสองแบบนี้พบในกลุ่มโทดา (Toda) ทางตอนใต้ของอินเดีย และมาจากสาเหตุดังนี้

1) การขาดแคลนเพศหญิง ในบางท้องถิ่นนิยมฆ่าทารกที่เป็นหญิงเพราะเห็นว่าบุตรสาวไม่ช่วยให้เกิดผลผลิตหรือสืบวงศ์ตระกูลแต่ประการใด จำนวนผู้ชายจึงมากกว่าผู้หญิง เช่นในธิเบต เป็นเหตุให้ผู้หญิงมีสามีได้หลายคน

2) ความยากจน เนื่องจากพลเมืองในบางท้องถิ่นยากจนมาก ผู้ชายไม่สามารถจะหาเงินมาเลี้ยงดูภรรยาได้ จึงต้องขอความช่วยเหลือจากพี่ชายหรือน้องชาย โดยให้เป็นสามีของภรรยาของคนด้วย เช่น พวกโทดา (Toda) ทางตอนใต้ของอินเดีย

1.2 ประเภทของครอบครัว

ออกเบิร์ต และ นิมคอฟฟ์ (1958 : 581) ยังได้แบ่งครอบครัวโดยทั่วไปออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1) ครอบครัวเดี่ยว (Nuclear or conjugal family) ประกอบด้วยคนเพียง 2 รุ่นเท่านั้น ได้แก่ พ่อ แม่ และลูก ทรัพย์สินรายได้รวมกันเป็นของครอบครัว อำนาจของหัวหน้าครอบครัวอยู่ที่พ่อแม่ หรือพ่อกับแม่

2) ครอบครัวขยาย (Extended or consanguineous family) ประกอบด้วยครอบครัวเดี่ยวสองครอบครัวขึ้นไปรวมกัน ทำให้สมาชิกของครอบครัวเกิดความสัมพันธ์กันโดยสายเลือดหรือโดยการสมรส อำนาจของหัวหน้าครอบครัวจะอยู่ที่ผู้อาวุโสสูงสุด อาจจะเป็นญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง ทำให้คู่สามีภรรยาแต่ละคู่ไม่เป็นอิสระ แม้ว่าจะอยู่ภายใต้หลังคาเรือนเดียวกันหรือเขตนบ้านเดียวกัน โดยปลูกบ้านอยู่ใกล้ ๆ กันก็ตาม

1.3 ที่อยู่อาศัยของครอบครัวและอำนาจภายในครอบครัว

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การสมรสทำให้เกิดโครงสร้างทางสังคมของครอบครัวขึ้น ดังนั้นที่อยู่อาศัยของครอบครัวและอำนาจภายในครอบครัวย่อมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับครอบครัว ซึ่งอาจพิจารณาตามทัศนะทางสังคมวิทยาได้ ดังนี้

ที่อยู่อาศัยของครอบครัว สามารถเกิดขึ้นได้เป็น 3 แบบ ตามแนวคิดของลีโอนาร์ด บรูม และฟิลิป เซลซ์นิก (1963 : 356) ตามแผนภาพ 2.1 ดังนี้

1) แบบอยู่ร่วมกับครอบครัวฝ่ายชาย (Patrilocal family) ได้แก่ครอบครัวที่คู่สมรสใหม่เข้าไปอาศัยอยู่กับครอบครัวของบิดามารดาฝ่ายสามีหลังจากทำการสมรส เช่น ประเพณีของจีน ประเพณีของไอริช และมีการสืบเชื้อสายทางฝ่ายบิดา เมื่อมีเด็กเกิดมาก็ต้องเป็นสมาชิกในกลุ่มญาติของฝ่ายบิดาและเด็กจะมีความสัมพันธ์เฉพาะกับญาติฝ่ายบิดาเท่านั้น ระบบความสัมพันธ์แบบนี้เรียกว่า ระบบสืบสกุลโดยฝ่ายชาย (Patrilineal descent system)

2) แบบอยู่ร่วมกับครอบครัวฝ่ายหญิง (Matrilocal family) ได้แก่

ครอบครัวที่คู่สมรสใหม่เข้าไปอาศัยอยู่ร่วมกับครอบครัวของบิดามารดาฝ่ายภรรยา เช่น ประเพณีของชนเผ่าเบมบา (Bemba) และเผ่าโฮปี (Hopi) เมื่อมีเด็กเกิดมาก็ต้องเป็นสมาชิกในกลุ่มญาติของฝ่ายมารดา และเด็กจะมีความสัมพันธ์เฉพาะกับญาติฝ่ายมารดาเท่านั้น ระบบความสัมพันธ์แบบนี้เรียกว่า ระบบสืบสกุลโดยฝ่ายหญิง (Matrilinal descent system)

3) แบบมีนิวาสถานเป็นเอกเทศ (Neolocal family) ได้แก่ ครอบครัวที่คู่สมรสใหม่แยกตัวออกไปอยู่ต่างหากจากครอบครัวบิดามารดาของทั้งสองฝ่าย เด็กที่เกิดมามีความสัมพันธ์กับญาติพี่น้องทั้งสองฝ่าย เราเรียกระบบความสัมพันธ์แบบนี้ว่า ระบบสืบสกุลทั้งสองฝ่าย (ชาย - หญิง) (Bilateral descent system) ซึ่งมักจะพบมากในสังคมตะวันตก

สำหรับอำนาจภายในครอบครัว บรูม และ เชลซ์นิก (1963 : 356) ได้จำแนกเป็น 3 แบบ ดังนี้

1) ครอบครัวที่ฝ่ายชายหรือบิดาเป็นผู้นำหรือผู้ปกครอง (Patriarchal family) คือแบบของครอบครัวที่ผู้ชาย (หรือพ่อ) เป็นหัวหน้าครอบครัว ได้แก่ ประเพณีทางสังคมตะวันออก เช่น ครอบครัวจีน หรือครอบครัวไทยมุสลิม

2) ครอบครัวที่ฝ่ายหญิงหรือมารดาเป็นผู้นำหรือผู้ปกครอง (Matriarchal family) คือ แบบของครอบครัวที่ผู้หญิง (หรือแม่) เป็นหัวหน้าครอบครัว เช่น ครอบครัวของพวกเอสกีโมบางเผ่า

3) ครอบครัวที่มีอำนาจเสมอภาค (Equalitarian family) คือ แบบของครอบครัวที่ผู้ชายหรือผู้หญิง (หรือพ่อและแม่) มีความเสมอภาคกัน คือ มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน

หลังจากที่บุคคลได้มาอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นทางการสมรสหรือความผูกพันทางสายโลหิต หรือการเป็นบุตรบุญธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม ย่อมทำให้บุคคลนั้นเกิดสิทธิและหน้าที่ต่อกัน ซึ่งในทางสังคมวิทยาถือว่าเป็นความสัมพันธ์ทางโครงสร้างหน้าที่ (Functionalism) เป็นการอยู่ร่วมกันโดยปฏิบัติตามวิธีการของกฎหมาย และขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้อยู่ในสังคมนั้น., ดังที่ แรนดัลล์ คอลลินส์ (Collins, 1985 : 16) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของครอบครัวไว้ว่า จะต้องมีการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) หารงไว้ในวัฒนธรรม (Pattern maintenances for culture) และแบ่งหน้าที่การงานระหว่างเพศ (Sexual division of labor) ซึ่งใน

ประเด็นเดียวกันนี้ อานนท์ อภาภิรม (2518 : 111) ได้สรุปหน้าที่ของครอบครัว ดังต่อไปนี้

1) การให้กำเนิดบุตร หน้าที่อันสำคัญยิ่งประการแรกของครอบครัวก็คือ การให้กำเนิดบุตร เพราะสังคมถือกันว่า การมีบุตรหรือความเป็นครอบครัวเริ่มต้นขึ้น นั้น เป็นการสืบต่อและรับช่วงจักรวาลแห่งระบบครอบครัวในสังคม ฉะนั้น ในสังคม ที่เล็งเห็นถึงคุณประโยชน์และความสำคัญของประชากรที่ประกอบขึ้นเป็นสังคม จึงมีการคุ้มครองบางอย่าง เช่น การห้ามทำลายชีวิตทารกที่ยังอยู่ในครรภ์หรือเกิดมาแล้ว

2) การอบรมให้เรียนรู้ระเบียบของสังคม สังคมวิทยาถือว่า ครอบครัว เป็นสถาบันมูลฐานในอันที่จะทำนุบำรุงรักษาและถ่ายทอดวัฒนธรรมของสังคม ทั้งนี้ เพราะมนุษย์มีชีวิตอยู่ในครอบครัวเป็นระยะเวลาอันยาวนาน และตลอดเวลาเหล่านั้น เขาได้รับการศึกษาแบบรูปนัย (Informal education) จากบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ ในเบื้องต้น เช่น การพูด การแยกแยะว่าสิ่งใดถูกสิ่งใดผิด ฉะนั้น ครอบครัวจึงเป็น ศูนย์กลางอันสำคัญยิ่งในการอบรม สั่งสอน รับผิดชอบ และถ่ายทอดมรดกแห่งสืบทอด

3) การปกป้องและการทะนุบำรุงรักษา ครอบครัวมีหน้าที่ที่จะต้องให้ความคุ้มครองและเลี้ยงดูบุตร ตลอดจนบุคคลในครอบครัว ยังไม่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ การทะนุบำรุงอาจกระทำได้ 2 ประการ คือ

3.1) การทะนุบำรุงในด้านร่างกาย ให้เจริญเติบโตและมีสุขภาพอนามัยแข็งแรง เป็นผู้ที่สามารถในอันที่จะประกอบภารกิจและหน้าที่การงาน เมื่อเขาเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในภายภาคหน้า

3.2) การทะนุบำรุงในด้านคุณภาพ อันได้แก่ การให้การศึกษาอบรม เพื่อให้เขาได้เรียนรู้ในสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ ซึ่งจะช่วยให้เขารู้จักปรับปรุงตัวเอง ให้เข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อม

4) การกำหนดสถานภาพของบุคคล เด็กที่เกิดมาย่อมได้รับสถานภาพทางสังคม (Social status) ตามสถานภาพของบิดามารดาของเขา เช่น เป็นคนไทย คนจีน เป็นต้น

วันทนีย์ วาสิกะสิน (2526 : 85) ได้กล่าวว่า ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคม (Social institution) อันดับแรกที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาบุคลิกภาพและ

พฤติกรรมของมนุษย์ในทุก ๆ ด้าน รวมทั้งอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางเพศของมนุษย์ด้วย ครอบครัวเป็นสถาบันที่หล่อหลอมบุคคลให้มีการกระทำหรือการแสดงออกและมีอารมณ์ จิตใจ ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ในทางที่ถูกที่ควร หรืออาจเป็นไปในทางตรงกันข้ามก็ได้ ซึ่งลักษณะนี้นอกจากครอบครัวแล้วยังต้องบวกอิทธิพลจากสังคมภายนอกด้วย เช่น ค่านิยม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม เป็นต้น

วาเลนซ์ เลอ ฮาฟส์ (Valand Le Haffs, อ้างใน สหัชยา ชินสมบูรณ์, 2528 : 12) กล่าวว่า “ครอบครัวเป็นโลกแห่งแรกของเด็ก มีความสัมพันธ์ต่อเด็กอย่างต่อเนื่องและมีความสัมพันธ์อื่นอีกหลายด้าน ทำให้บ้านเป็นแหล่งสำคัญทางการศึกษาและเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม”

กล่าวโดยสรุป ครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่เกิดและกลุ่มที่เล็กที่สุดของสถาบันสังคม ซึ่งทำให้สมาชิกของสังคมมีความผูกพันโดยการแต่งงาน หรือโดยสายเลือด สำหรับความผูกพันของครอบครัวก่อให้เกิดความผูกพันทางด้านสิทธิและหน้าที่ที่สังคมกำหนดไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนบัญญัติและกฎหมาย ครอบครัวจึงเป็นหัวใจของระบบสังคม (นวีวรรณ วรรณประเสริฐ, 2524 : 3) ความสัมพันธ์และจำนวนสมาชิกในครอบครัวจะทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย เนื่องจากการที่คนมาอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมากและมีความสัมพันธ์ต่อกันย่อมมีโอกาสเกิดการปะทะสังสรรค์ทางสังคม (Social interaction) มากขึ้นเกิดการถ่ายทอดความคิดและทำความเข้าใจต่อกันจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมขึ้นในรูปใดรูปหนึ่งได้เสมอ (อุทัย หิรัญโต, 2522 : 59-60)

2. ครอบครัวมุสลิม

ระบบสังคมมุสลิมให้ความสนใจแก่ครอบครัวเป็นพิเศษและอิสลามสนับสนุนให้มีการสมรส โดยถือว่าเป็นแนวทางของอิสลาม จุดมุ่งหมายของการสมรสก็คือ การสืบตระกูล และการสร้างครอบครัวที่ดี (ฮามิดุลกะอิม ไซดาน, 2525 : 44 - 45) รากฐานของครอบครัวในอิสลามคือ ความสัมพันธ์ทางสายเลือด และ/หรือความผูกพันร่วมกันโดยการสมรส การ “ทอลอยอยู่ร่วมกัน” ก่อนการสมรสมิได้เป็นสิ่งที่ดีก่อให้เกิดความเป็นครอบครัวในทัศนะของอิสลาม เพราะอิสลามสร้างครอบครัวบนพื้นฐานที่แข็งแกร่ง และสามารถที่จะให้ครอบครัวดำรงต่อไปได้ด้วยความมั่นคง

อย่างแท้จริง อิสลามยอมรับว่า ไม่มีความสัมพันธ์ใดที่เป็นธรรมชาติมากไปกว่าความสัมพันธ์ทางสายเลือด และไม่มีรูปแบบความสัมพันธ์ทางเพศใด ๆ ที่จะสนิทแนบแน่นไปกว่าความสัมพันธ์ทางเพศที่วางพื้นฐานอยู่บนศีลธรรม (ฮัมมุดะฮ์ อับคะละดี, มปป. : 282-283)

คุรซีด อะหมัด แพลดโดยพิเชนุรุ์ กาลามเกษตร์ (2537 : 35-36) กล่าวว่า “สถาบันครอบครัวเป็นส่วนสำคัญมากในสังคมมุสลิม ครอบครัวเป็นหน่วยพื้นฐานของสังคมและจัดระเบียบการดำเนินชีวิตของกลุ่มในลักษณะเป็นสังคมน้อย ๆ ครอบครัวมุสลิมเป็นครอบครัวขยาย ญาติต่างศักดิ์กันจะมีฐานะในครอบครัวไม่เหมือนกัน โดยปกติแล้วจะมีคนสามหรือสี่ช่วงอายุอยู่ร่วมกันได้ร่วมครอบครัวมุสลิม” และมุสลิมทุกคนเชื่อถืออย่างบริสุทธิ์ใจว่า หลักการและบัญญัติใดในเรื่องครอบครัวซึ่งมีถึงประมาณหนึ่งในสามที่จารึกอยู่ในพระคัมภีร์อัลกุรอานเป็นพระดำรัสของพระอัลลอฮ์ หรือพระผู้เป็นเจ้า (อิสลามิกอะเคเดมี, อ้างใน พิชเชนุรุ์ กาลามเกษตร์, 2537 : คำนำ) ศาสนาจึงวางรากฐานให้แก่สถาบันครอบครัว (อัลกุรอาน 2 : 22) ประเด็นเดียวกันนี้สอดคล้องกับ เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2531 : 236 - 237) ที่กล่าวว่า “อิสลามได้กำหนดสถานภาพ บทบาทและบรรทัดฐานเรื่องครอบครัวไว้อย่างละเอียดมาก ครอบครัวมุสลิมรับภาระหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนหรือถ่ายทอดระเบียบทางสังคมและวัฒนธรรมอิสลาม (Socialization) ให้แก่คนในครอบครัวซึ่งกระทำได้ 2 วิธี คือ

(1) การถ่ายทอดโดยตรง ได้แก่ การสอน

(2) การถ่ายทอดโดยทางอ้อม ได้แก่ การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง ซึ่งการสอนหรือการถ่ายทอดประการหลังนี้ ย่อมจะมีอิทธิพลหรือได้ผลมากกว่าการถ่ายทอดโดยตรงกับทุก ๆ วิชา เมื่ออิสลามคือวัฒนธรรมหรือวิธีในการดำเนินชีวิตที่ครอบคลุมทุกพฤติกรรมของมุสลิม ฉะนั้นการปฏิบัติตามวัฒนธรรมหรือบรรทัดฐานอิสลามจึงเป็นการถ่ายทอดหรือสั่งสอนให้แก่คนในครอบครัวไปด้วยโดยอัตโนมัติ”

ในคัมภีร์อัลกุรอาน (4 : 3) อนุมัติให้ชายมีภรรยาได้สองหรือสามหรือสี่คนในวาระเดียวกัน (Polygyny) เพื่อแก้ไขปัญหาสังคม เช่น ยามสงครามมีหญิงมากกว่าชาย กรณีภรรยาเจ็บป่วยไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ของภรรยา หรือไม่สามารถให้บุตรสืบสกุลได้ ฯลฯ แต่สามีต้องสามารถให้ความยุติธรรมและให้การเลี้ยงดูแก่ภรรยาทุกคนโดยทัดเทียมกัน ถ้าไม่สามารถกระทำได้ก็ให้มีภรรยาได้เพียงคนเดียว (ดูเพิ่มเติมจาก นวีวรรณ วรรณประเสริฐ, 2534 : 7) และในคัมภีร์อัลกุรอาน (60 : 10) ยังกำหนด

ให้อิสลามมีการสมรสในกลุ่ม (Endogamy) กับคนที่นับถือศาสนาอิสลามหรือมุสลิมด้วยกัน ไม่ให้สมรสกับคนต่างศาสนา หากจะสมรสก็ต้องให้ผู้นั้นมาเป็นมุสลิมด้วยความศรัทธาก่อน คือปฏิบัติตามแนวทางของระบอบอิสลาม และการสมรสนอกกลุ่ม (Exogamy) อิสลามยินยอมให้มุสลิมแต่งงานกับสตรีคริสเตียนและสตรีฮิวได้ (อัลกุรอาน 5 : 4 ; ดูเพิ่มเติมจาก เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2524 : 274-275)

ในกรณีครอบครัวไทยมุสลิม การตั้งถิ่นฐานของครอบครัว อิสลามไม่ได้กำหนดเรื่องการตั้งถิ่นฐานของครอบครัวหรือคู่สมรส ดังนั้น คู่สมรสไทยมุสลิมจะตั้งถิ่นฐานของครอบครัวตามค่านิยมของสังคม ดังนี้ (ณวีวรรณ วรรณประเสริฐ, 2534 : 9)

1) การตั้งถิ่นฐานตามฝ่ายชาย (Patrilocal or virilocal residence) ชายหญิงที่ทำการสมรสตามขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมเรียบร้อยแล้ว จะตั้งถิ่นฐานอยู่กับครอบครัวฝ่ายชาย กลายเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวขยาย (Extended family) สำหรับคู่สมรสไทยมุสลิมจะตั้งถิ่นฐานตามฝ่ายชาย ถ้าครอบครัวฝ่ายชายมีฐานะมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม หรือศาสนา

2) การตั้งถิ่นฐานตามฝ่ายหญิง (Matrilocal or uxorial residence) ชายหญิงที่ทำการสมรสแล้วจะไปตั้งถิ่นฐานอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิง กลายเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวขยาย (Extended family) สำหรับคู่สมรสไทยมุสลิมจะตั้งถิ่นฐานตามฝ่ายหญิง ถ้าครอบครัวฝ่ายหญิงมีฐานะมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม หรือศาสนา

3) การตั้งถิ่นฐานตามลุง (Avunculocal residence) ชายหญิงที่ทำการสมรสแล้ว จะไปตั้งถิ่นฐานอยู่กับครอบครัวของลุง ซึ่งเป็นพี่ชายของแม่ของฝ่ายชาย เพราะลุงเป็นผู้อุปการะเลี้ยงดูฝ่ายชายมาก่อน คู่สมรสไทยมุสลิมบางรายจะตั้งถิ่นฐานตามลุง

4) การตั้งถิ่นฐานใหม่ (Neolocal residence) ชายหญิงที่ทำการสมรสแล้ว จะตั้งถิ่นฐานของครอบครัวใหม่เป็นเอกเทศ คู่สมรสไทยมุสลิมทั่วไป นิยมการตั้งถิ่นฐานใหม่ โดยไม่คำนึงถึงฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม หรือศาสนา

การตั้งถิ่นฐานของคู่สมรสไทยมุสลิมในชนบท ส่วนใหญ่นิยมตั้งถิ่นฐานตามฝ่ายหญิง แต่คู่สมรสไทยมุสลิมในเมืองนิยมตั้งถิ่นฐานใหม่

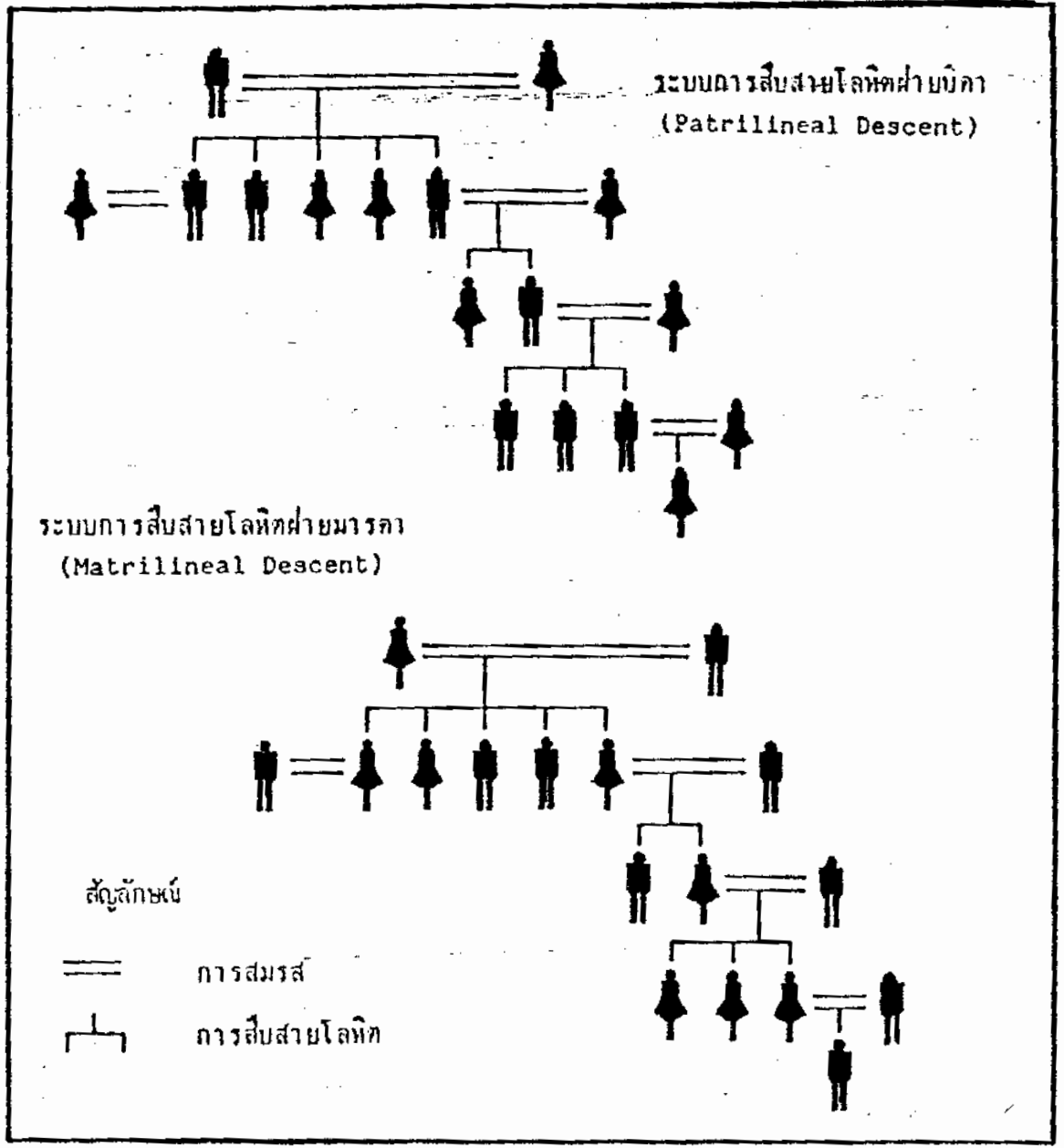
การสืบเชื้อสายของครอบครัว เด็กที่เกิดมาใหม่จะมีสถานภาพและความเกี่ยวข้องกับญาติฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่อย่างไร ขึ้นอยู่กับการกำหนดหลักเกณฑ์จากการสืบเชื้อสาย ซึ่งแบ่งออกได้ ดังนี้ (แผนภาพ 2.1)

1) การสืบเชื้อสายทางฝ่ายชายหรือบิดา (Patrilineal Descent) เด็กเกิดใหม่จะมีการผูกพันกับญาติร่วมโลหิตทางฝ่ายบิดาเป็นสำคัญ ไม่ให้ความผูกพันกับญาติฝ่ายมารดา ญาติของเด็กได้แก่ ญาติพี่น้องฝ่ายบิดา เด็กจะได้รับการอบรมสั่งสอนเลี้ยงดูจากญาติของฝ่ายบิดา ส่วนญาติฝ่ายมารดาไม่มีบทบาทต่อเด็กเลย ครอบครัวไทยมุสลิมทั่วไปนิยมการสืบเชื้อสายทางฝ่ายบิดา

2) การสืบเชื้อสายทางฝ่ายหญิงหรือมารดา (Matrilineal Descent) เด็กเกิดใหม่จะมีความผูกพันกับญาติทางฝ่ายมารดา ขาดการผูกพันกับญาติฝ่ายบิดา ญาติของเด็กจะเป็นญาติพี่น้องของฝ่ายมารดาเท่านั้น การสืบเชื้อสายทางฝ่ายมารดา จะไม่ปรากฏในครอบครัวไทยมุสลิม แม้ว่าคู่สมรสจะตั้งถิ่นฐานตามฝ่ายหญิง และเด็กจะได้รับการอบรมสั่งสอนจากญาติพี่น้องฝ่ายมารดาก็ตาม

3) การสืบเชื้อสายทั้งสองฝ่าย (Bilateral Descent) เด็กเกิดใหม่จะมีความผูกพันกับญาติใกล้ชิดทั้งฝ่ายบิดาและมารดา เช่น ปู่ย่า ตายาย และพี่น้องของบิดาและมารดา ซึ่งจะทำหน้าที่ให้การอบรมสั่งสอนเลี้ยงดูเด็ก ครอบครัวไทยมุสลิมนิยมการสืบเชื้อสายแบบนี้เช่นกัน

แผนภาพ 2.1 แสดงระบบการสืบเชื้อสายของกรรมกรัว

ที่มา : รพีพรรณ สุวรรณโชติ. 2530. สังคมวิทยา. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. หน้า 129.

การรับมรดก อิสลามได้บัญญัติกฎเกณฑ์ของการรับมรดกไว้อย่างมีระบบ ในคัมภีร์อัลกุรอาน (4 : 11-12) ดังนี้

1) การรับมรดกประเภทที่หนึ่ง ลูกชายได้รับสองเท่าของลูกสาว และภรรยาได้รับสองในสามของมรดกกรณีที่ลูกสาวเกินกว่าหนึ่งคน แต่ถ้ามีลูกสาวคนเดียวภรรยาจะได้รับเพียงครึ่งเดียวของมรดก

2) การรับมรดกประเภทที่สอง สำหรับพ่อแม่ของชายผู้ตายให้ได้รับมรดกในส่วนที่หกกรณีที่ผู้ตายมีบุตร ถ้าผู้ตายไม่มีบุตร พ่อแม่จะเป็นทายาทรับมรดกโดยแม่จะได้รับมรดกสองในสามของมรดก แต่ถ้าผู้ตายมีพี่น้อง แม่จะได้รับมรดกเพียงหนึ่งในหกของมรดก

3) การรับมรดกประเภทที่สาม สำหรับภรรยาจะได้รับมรดกครึ่งหนึ่งกรณีที่ไม่มีบุตร แต่ถ้าภรรยามีบุตรคิดจากสามีอื่น จะได้รับเพียงหนึ่งในสี่ของมรดกที่เหลือจากการชำระหนี้สิน กรณีภรรยาไม่มีบุตรคิดจากสามีอื่น ก็จะได้รับมรดกเพียงหนึ่งในแปดของมรดกที่เหลือจากการชำระหนี้สิน กรณีที่ชายหรือหญิงที่ไม่มีทายาทโดยตรงรับมรดก แต่มีพี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว อย่างละ 1 คน แต่ละคนจะได้รับมรดกหนึ่งในหก กรณีที่มีพี่ ๆ น้อง ๆ มากกว่าหนึ่งคน แต่ละคนจะได้รับมรดกเท่า ๆ กันจากหนึ่งในสามของมรดกที่เหลือจากการชำระหนี้สิน

บุคคลต้องห้ามมิให้รับมรดก เว้นแต่จะมีพินัยกรรม ตามกฎหมายอิสลาม ว่าด้วยมรดกและครอบครัว บรรพ 2 ซึ่งบัญญัติไว้เฉพาะครอบครัวไทยมุสลิมในเขตพื้นที่จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล มีดังนี้

(1) สามีหรือภรรยาแล้วแต่กรณี เมื่อปรากฏว่า

ก. การสมรสได้กระทำฝ่าฝืนเงื่อนไขแห่งการสมรส โดยมีคำหนึ่งว่าได้เป็นไปโดยเจตนาหรือมิได้เจตนา หรือ

ข. ขาดจากการสมรสโดยประเภทบาเอิน หรือรอลยาอี แต่พ้นเขตอิดคะฮ์แล้ว

บาเอิน คือ การหย่าจากกัน หรือเรียกว่า หย่าสามครั้ง (ตอละห์)

รอลยาอี คือ การหย่าที่คืนดีได้โดยไม่ต้องสมรส (นิกะฮ์) ใหม่ แต่

ต้องอยู่ในระหว่างอิดคะฮ์ โดยสามีจะต้องกล่าวคำคืนดี

กับภรรยาต่อหน้าพยานสองคน

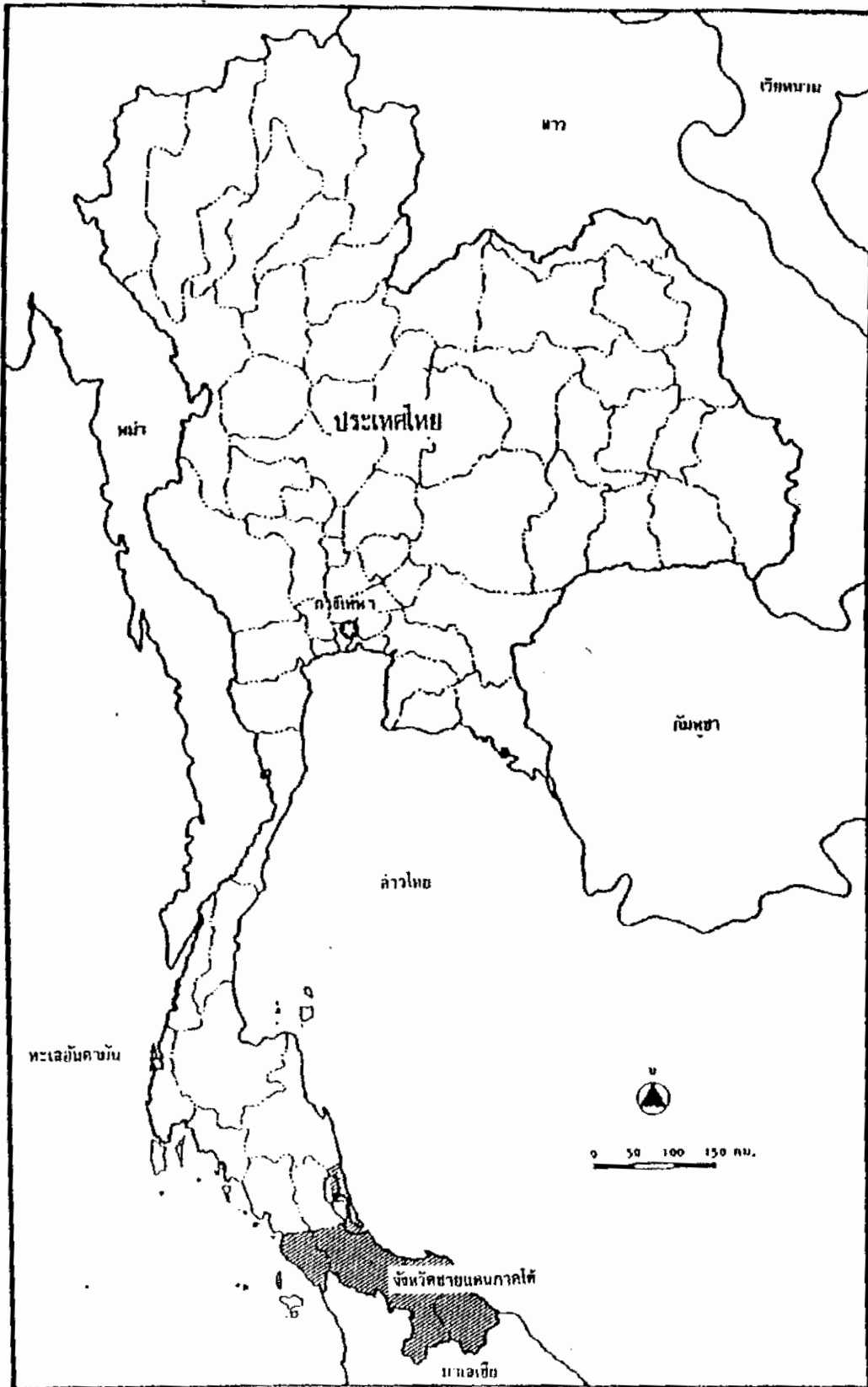
อิดคะฮ์ คือ การรอระหว่างการหย่า

- (2) ทายาทผู้ซึ่งเมื่อเจ้ามรดกตายมิได้เป็นมุสลิม หรือในกรณีที่เจ้ามรดกมิใช่เป็นมุสลิม แม้ทายาทจะเป็นมุสลิม
- (3) บิดาหรือบุตรแล้วแต่กรณี เมื่อปรากฏว่าการสมรสของบิดานั้นได้กระทำโดยเจตนาฝ่าฝืนเงื่อนไขแห่งการสมรส
- (4) ผู้ที่ฆ่าเจ้ามรดกตายโดยเจตนา มิได้เจตนา หรือโดยประมาทอย่างร้ายแรง โดยมีค่านิ่งว่าการฆ่านั้นจะชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ และ
- (5) ผู้ที่เป็นโจทก์ฟ้องกล่าวโทษเจ้ามรดกในคดีอาญาจนเจ้ามรดกต้องโทษถึงประหารชีวิต

3. ครอบครัวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

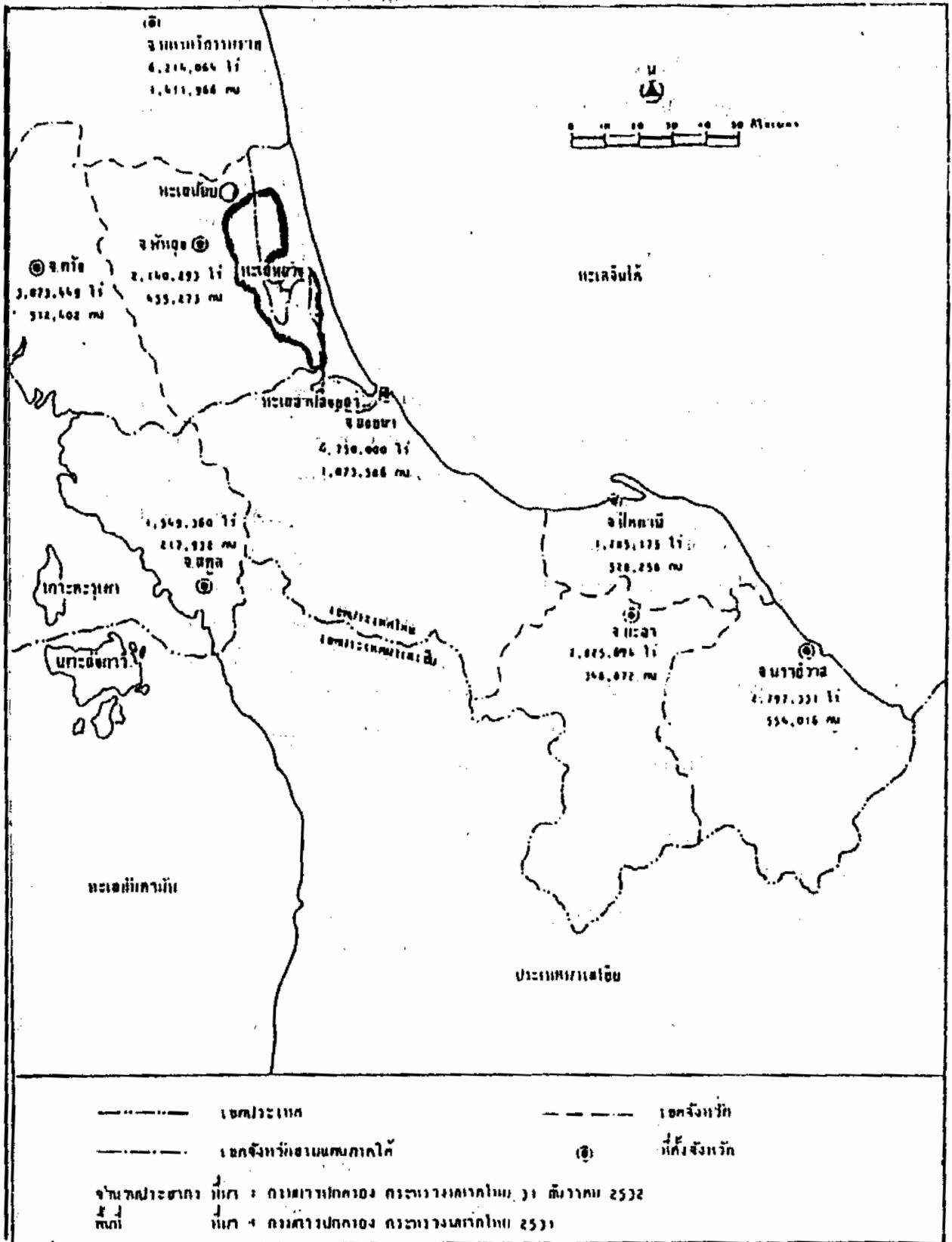
ชาวไทยมุสลิมในประเทศไทยสืบเชื้อสายมาจากมุสลิมกลุ่มต่าง ๆ ได้แก่ มุสลิมสยาม มุสลิมจาม มุสลิมอิหร่านและอาหรับ มุสลิมอินเดีย มุสลิมอินโดเนเซีย มุสลิมจีนและมุสลิมมาเลย์ หากพิจารณาตามเชื้อสายหรือชาติพันธุ์ (Ethnicity) จะพบว่าชาวไทยมุสลิมสืบเชื้อสายจากมุสลิมมาเลย์เป็นส่วนมาก และอาศัยอยู่เกือบทุกจังหวัด แต่ส่วนใหญ่อาศัยในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย (ฉวีวรรณวรรณประเสริฐ, 2534 : 1) (แผนภาพ 2.2 และ 2.3) ซึ่งได้แก่ จังหวัดนราธิวาส คิดเป็นร้อยละ 78.0 จังหวัดปัตตานี คิดเป็นร้อยละ 73.2 จังหวัดยะลา คิดเป็นร้อยละ 66.0 จังหวัดสงขลา คิดเป็นร้อยละ 73.2 และจังหวัดสตูล คิดเป็นร้อยละ 33.0 (ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้, 2536 : 42) (ตาราง 2.1)

แผนภาพ 2.2 แผนที่แสดงที่ตั้งจังหวัดชายแดนภาคใต้

ที่มา : ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้, กองพัฒนาบุคคล. 2535. โครงการ
ปฐมนิเทศข้าราชการ พนักงานเทศบาล และพนักงานรัฐวิสาหกิจ จังหวัดชายแดนภาคใต้. ม.ป.พ.

แผนภาพ 2,3 แผนที่แสดงเขตการปกครองจังหวัดชายแดนภาคใต้

ที่มา : รัชณี กลยาคุณาวุฒิ. ม.ป.ป. การวิจัยสำรวจเอกสารการวิจัยเกี่ยวกับจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ระหว่าง พ.ศ. 2521 - 2532). คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

ตาราง 2.1 อัตราร้อยละของประชากรและหลังคาเรือนในจังหวัดชายแดนภาคใต้
จำแนกตามการนับถือศาสนา , 2536

จังหวัด	ศาสนาอิสลาม		ศาสนาพุทธ		อื่น ๆ	
	ประชากร	หลังคาเรือน	ประชากร	หลังคาเรือน	ประชากร	หลังคาเรือน
นราธิวาส	78.0	78.5	21.0	20.3	1.0	1.2
ปัตตานี	73.2	77.5	26.6	21.7	0.2	0.7
สงขลา	63.0	62.1	36.0	37.0	1.0	0.8
ยะลา	66.0	66.0	33.0	33.0	1.0	1.0
สตูล	33.0	20.0	66.0	79.3	0.1	0.7
รวมเฉลี่ย	56.3	60.8	42.9	38.3	0.9	0.9

ที่มา : ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้. พ.ศ. 2536. แผนพัฒนา
จังหวัดชายแดนภาคใต้ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับ
ที่ 7. (พ.ศ. 2535 - 2539). (กรุงเทพมหานคร : กองประสานราชการ
กรมการปกครอง). หน้า 42.

จังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะ และมีสภาพปัญหาแตกต่างไปจากภูมิภาคอื่นของประเทศทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และความมั่นคง ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม และใช้ภาษามลายูท้องถิ่นในชีวิตประจำวัน และมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง (สำนักงานสภาพความมั่นคงแห่งชาติ, 2537 : 1) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดนราธิวาส ปัตตานี ยะลา และบางอำเภอของจังหวัดสงขลาที่อยู่ติดกับจังหวัดยะลาและปัตตานี ซึ่งได้แก่ อำเภอจะนะ อำเภอนาทวีและอำเภอเทพา (สำนักงานศึกษาธิการเขต เขตการศึกษา 2 ยะลา, 2536 : 13) สำหรับจังหวัดสตูลและบางส่วนของจังหวัดสงขลา ซึ่งได้แก่ อำเภอนอกจากที่ได้กล่าวมาแล้วมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างออกไปคือ ประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามส่วนใหญ่นิยมพูดและใช้ภาษาไทย (กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคมและศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ กระทรวงมหาดไทย, 2537 : 40) อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ พูดภาษาไทยได้มากกว่าร้อยละ 50 และใช้ทั้งภาษาไทยและภาษามลายูท้องถิ่นในชีวิตประจำวัน (สำนักงานศึกษาธิการเขต เขตการศึกษา 2 ยะลา, 2536 : 113) อิทธิพลจากการนับถือศาสนาและวัฒนธรรมทางภาษา ทำให้ครอบครัวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้เกิดการจัดกลุ่มสังคมแบบพวกเดียวกัน (Clustered settlement) เกิดเป็นความรู้สึกในพวกพ้อง (Consciousness of kins) มีการปะทะสังสรรค์ทางสังคมระหว่างกัน (Social interaction) และกำหนดระเบียบทางสังคม (Social organization) ในลักษณะพึ่งพาอาศัยกันและกัน เป็นไปตามทัศนะทางสังคมวิทยาที่ถือว่า ภาษา (Language) เป็นวัฒนธรรมรูปแบบหนึ่งตามแนวคิดของ ฮันกินส์ (Hankins, อ้างใน นวม สงวนทรัพย์, 2535 : 90) ทำให้เกิดตัวตน (Self) คือ ตัวกูหรือฮังการ (I) และของกูหรือมมังการ (Me) และสังคม (Society) ตามทัศนะของจอร์จ เฮอร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead, อ้างใน John P. Hewitt, 1991 : 69-75) ซึ่งเป็นฐานให้เกิดแนวคิดทฤษฎีสัญญัตถิยสัมพันธ์ (Symbolic Interactionism) โดยเฉพาะอย่างยิ่งทัศนะของเฮอร์เบิร์ต บลูเมอร์ (Herbert, 1969) ซึ่งมีล อาร์กิล (Michael Argyle, 1969 : 80) ได้สรุปในประเด็นนี้ว่าภาษาก่อให้เกิดพฤติกรรมทางสังคมด้วย

นวัตรธนะ วรรณประเสริฐ (2534 : 4-5) อธิบายว่าครอบครัวไทยมุสลิมในประเทศไทย มีลักษณะเป็นทั้งครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย ครอบครัวขยาย

ส่วนใหญ่จะอยู่ในชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งแถบหมู่บ้านริมทะเล สืบเนื่องมาจากความจำเป็นด้านแรงงานและเศรษฐกิจ ครอบครัวขยายค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยว สมาชิกครอบครัวขยายของไทยมุสลิม มีการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เด็ก ๆ จะได้รับการเอาใจใส่ดูแลจากสมาชิกทุกคน การที่สมาชิกอยู่ร่วมหลังคาบ้านเดียวกันหรืออาณาเขตเดียวกัน ตลอดจนการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิตโดยไม่ต้องวิตกกังวลเรื่องการขาดแคลนปัจจัยสี่ (อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค) การศึกษา อาชีพหรือการว่างงาน ฯลฯ ส่วนครอบครัวเดี่ยวของไทยมุสลิมนั้น แม้ว่าจะแยกครอบครัวออกไปเป็นอิสระและทำให้ห่างเหินญาติพี่น้อง แต่ยังคงรักษาสายสัมพันธ์แห่งเครือญาติไว้เป็นอย่างดี มีการไปมาหาสู่เยี่ยมเยียน โดยเฉพาะวันฮารีรายอ และให้ความช่วยเหลือแก่ญาติพี่น้องตามโอกาสต่าง ๆ ครอบครัวไทยมุสลิมส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว (Nuclear family) มากกว่าครอบครัวขยาย (Extended family) แม้หลักการอิสลามได้อนุญาตให้ผู้ชายมีภรรยาได้ถึง 4 คนในวาระเดียวกัน แต่ชาวไทยมุสลิมส่วนใหญ่ก็มีภรรยาเพียงคนเดียว อำนาจในครอบครัวเป็นของสามี (Patriarchal family) และทั้งชายและหญิงนิยมแต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อย

เศรษฐกิจของครอบครัวไทยมุสลิมจังหวัดชายแดนภาคใต้ พึ่งเกษตรกรรมเป็นหลัก ผลผลิตสำคัญของการเกษตรได้แก่ การทำสวนยางพารา การประมง และการทำสวนผลไม้ ผลผลิตทางด้านอุตสาหกรรมมีน้อย ยังขาดการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและพาณิชย์ที่เพียงพอ ประชาชนส่วนใหญ่ยังยากจน รายได้เฉลี่ยต่อบุคคลของจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่ำกว่ารายได้ต่อบุคคลของภาคใต้ เนื่องจากโครงสร้างการผลิตของพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ เน้นหนักในการผลิตยางพาราและการประมง อีกทั้งการตลาดก็ยังคงอาศัยต่างประเทศเป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังมีปัญหาด้านพื้นที่การถือครองเพื่อการเกษตรน้อย เกษตรกรจำนวนมากขาดที่ดินทำกินและผลผลิตต่ำ ส่วนในการประมงซึ่งเป็นอาชีพหลักอีกด้านหนึ่งของประชาชนนั้น ในจังหวัดปัตตานีและนราธิวาสประสบปัญหาปริมาณทรัพยากรสัตว์น้ำมีจำนวนน้อยลง ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นและถูกกดราคา ทำให้ชาวประมงมีฐานะยากจน สำหรับการทำสวนผลไม้หรือสวนมะพร้าวก็ไม่สามารถส่งออกไปขายยังภาคอื่น ๆ ได้ เพราะคุณภาพยังไม่ได้

มาตรฐานและผลผลิตก็ย่งต่ำ (ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้, 2531 : 5)

ปัจจุบันยังมีครอบครัวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้จำนวนมากที่ไม่สนับสนุนให้บุตรหลานได้รับการศึกษาชั้นสูง ทั้ง ๆ ที่มีความสามารถทางเศรษฐกิจจะสนับสนุนได้ ทั้งนี้เพราะได้พบปัญหาว่า เยาวชนมุสลิมที่ได้รับการศึกษาสูง ๆ เช่น จบวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยมักจะมีอุปนิสัยนอกแบบอิสลาม และลงเอยด้วยการแต่งงานกับคนต่างศาสนาเพราะความใกล้ชิด (นุณีเราะฮ์ บินตุ อับดุลมาะฟูร์, 2532 : 71)

เมื่อเด็กเจริญเติบโตพอที่จะศึกษาเล่าเรียนได้ บิดามารดาหรือผู้ปกครองจะเริ่มให้เด็กหัดอ่านภาษาอาหรับและคัมภีร์อัลกุรอาน การเรียนคัมภีร์เป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดของมุสลิม เพราะจากการเรียนนี้เองจะทำให้เด็กอ่านคัมภีร์ได้ถูกต้อง และนำข้อความไปใช้ในการประกอบศาสนกิจประจำวัน เช่น การละหมาดและอื่น ๆ ได้ ผู้ปกครองมักจะส่งบุตรหลานเข้าศึกษาในโรงเรียนตั้งแต่ยังเด็ก (3-7 ขวบ) ในระดับอนุบาลซึ่งเรียกว่า “ตาดีกา” (Tadika เป็นคำย่อมาจาก Taman Didikan Kanak-Kanak) (Kamus Dewan, 1991 : 1260) เพื่อปลูกฝังวัฒนธรรมและหลักศาสนาอิสลามและเมื่ออายุถึงเกณฑ์เข้าศึกษาภาคบังคับ (7 ขวบ) ก็จะเข้าเรียนในระดับประถมศึกษา ซึ่งสอนทั้งวิชาสามัญและหลักศาสนาอิสลาม สถานที่ดังกล่าวแต่ดั้งเดิมเรียกว่า “ปอเนาะ” และวิชาที่สอนส่วนใหญ่เป็นวิชาที่ว่าด้วยหลักการศรัทธาและหลักการปฏิบัติศาสนกิจ โดยเล่าเรียนคัมภีร์อัลกุรอานควบคู่ไปกับการศึกษาวิชาสามัญตามหลักสูตรของรัฐ

การปรับปรุงการศึกษาในปอเนาะเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาการศึกษา การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และเพื่อการแก้ปัญหาการศึกษาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีดังนี้

พ.ศ. 2504 เริ่มปรับปรุงปอเนาะ โดยมีระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการปรับปรุงส่งเสริมปอเนาะ

พ.ศ. 2504 ได้วางแผนปรับปรุงบริเวณอาคารสถานที่ หลักสูตรมีการสอนภาษาไทย วิชาศพและการวัดผล

พ.ศ. 2508 ปรับปรุงให้ได้ระดับและมาตรฐานโรงเรียน และเปลี่ยนชื่อจากปอเนาะเป็น “โรงเรียนราษฎรสอนศาสนาอิสลาม” มีอาคารเรียนเป็นเอกเทศและสอนวิชาสามัญระดับชั้นประถมศึกษาควบคู่กับวิชาศาสนา

พ.ศ. 2526 เป็นต้นมา เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม” โดยกระทรวงศึกษาธิการได้ทำการปรับปรุงและควบคุมหลักสูตรการเรียนการสอนให้อยู่ในรูปแบบการศึกษาในระบบ (Formal education) ประกอบด้วยระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา และแบ่งหลักสูตรอิสลามศึกษา ออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่

ตอนต้น (อิบตีดาอ์) กำหนด 4 ปี เรียนคู่ไปกับระดับประถมศึกษา

ตอนกลาง (มุตาวัตซัต) กำหนด 3 ปี เรียนคู่ไปกับระดับมัธยมศึกษา

ตอนต้น

ตอนปลาย (ชานาวี) กำหนด 3 ปี เรียนคู่ไปกับระดับมัธยมศึกษา

ตอนปลาย

ปัจจุบันโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้เริ่มมีความเป็นปึกแผ่น มีการเรียนการสอนอย่างมีระบบ มีห้องเรียน อาคารเรียนและอุปกรณ์การเรียนเป็นกิจลักษณะ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเรียนที่สำเร็จจากโรงเรียนเหล่านี้สามารถที่จะเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนสามัญทั่ว ๆ ไปได้มากยิ่งขึ้น (ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้, 2535 : 16-17)

4. วัฒนธรรมและหลักศาสนาอิสลาม

ศาสตราจารย์ พระยาอนูมานราชชน (2516 : 6) กล่าวว่า วัฒนธรรม คือ พฤติกรรม วาจาทำทีและกิจกรรม รวมทั้งสิ่งที่ผลิตขึ้นจากกิจกรรมซึ่งทั้งหมดนี้เป็นการแสดงออกของใจ และวัฒนธรรมจะประจักษ์ได้ที่ตัวคน และสิ่งที่คนสร้างขึ้น ซึ่ง ไทเลอร์ (Tylor, 1872 : 1) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมว่า เป็นสิ่งที่ซับซ้อน ประกอบด้วย ความรู้ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม กฎหมาย ประเพณี และสิ่งประดิษฐ์หรืออุปนิสัย ซึ่งมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมได้สร้างขึ้น ดังนั้นแต่ละสังคมจะมีวัฒนธรรม เป็นของตนเอง เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมและเป็นตัวชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างสังคมนั้นกับสังคมอื่น

วัฒนธรรมอิสลาม เป็นวิถีในการดำเนินชีวิตหรือรูปแบบแห่งพฤติกรรมของมุสลิมตลอดจนสิ่งที่สร้างขึ้นมา ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความศรัทธาว่าอัลลอฮ์ (ซุบหฺ) คือพระเจ้าเพียงองค์เดียว และมุฮัมมัด (ศ็อล) คือศาสนทูตของพระองค์

(เสาวนีย์ จิตต์หมวด : 2535 : 8) ชุบห์หรือ ซ.บ. คือ คำย่อของชุบหานะฮูวะตะอาลา หมายความว่า มหาบริสุทธิ์ผู้ทรงไว้ซึ่งความสูงสุด เป็นคำที่ใช้กล่าวหลังกล่าวพระนามของพระเจ้า คือฮหรือ ซ.ด. คือ คำย่อของคือดลอลลอสูอะลัยฮวะซัลลัม หมายความว่า ขอความสุขสันติจากพระองค์อัลลอฮ์จงมีแก่ท่านศาสดามุฮัมมัด (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2527 : ๗) และการเชื่อฟังปฏิบัติตามอัลลอฮ์ก็คือการเชื่อฟังและปฏิบัติตามสิ่งที่อัลลอฮ์ได้ตรัสไว้ในอัลกุรอาน ส่วนการเชื่อฟังและปฏิบัติตามศาสนทูต (รซูล) คือการเชื่อฟังและปฏิบัติตามแนวทางของท่านนบีมุฮัมมัด ซึ่งปรากฏในหะดีษ (มุณีเราะฮ์ บินตุ อับดุลกุลมาะฮูร, 2532 : 35-37)

ความยึดมั่นผูกพันในศาสนาอิสลาม และพฤติกรรมที่เคร่งครัดต่อพิธีกรรมทางศาสนาของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ก่อให้เกิดทัศนคติและท่าทีที่มีการแยกตัวจากประชาชนของวัฒนธรรมอื่น (สงคราม ชื่นภิบาล, 2518 : 9) มีการเกาะกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น การปรับตัวหรือการยอมรับทัศนคติใหม่ทำได้ยาก เพราะชาวไทยมุสลิมต้องการรักษาเอกลักษณ์ของตน ซึ่งเป็นอนุวัฒนธรรมของชาติ (ณวีวรรณวรรณประเสริฐ และคณะ, 2526 : 4) ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีของอิมิล เดอร์ไคม์ (Durkheim, ย่างใน งานังค์ อคิวัฒน์สิทธิ์, 2524 : 48 Ritzer, 1988 : 84-86 และ จิตทยา สุวรรณชฎ, ม.ป.ป. : 99-100) นักสังคมวิทยาอธิบายว่า “ความคิดและการปฏิบัติทางศาสนา หมายถึงสัญลักษณ์แห่งกลุ่มสังคม ดังนั้นกิจกรรมในสังคมจึงมีศาสนาเกี่ยวข้องอยู่และจะเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวแก่สมาชิกในสังคมด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ ไน้นำให้คนมารวมกัน ทำให้เกิดเป็นความเหนียวแน่นและปึกแผ่นในสังคม (Solidarity)” และศาสนาเป็นเครื่องหล่อหลอมอุปนิสัยของคน ทำให้คนมีแบบพฤติกรรมที่แตกต่างกันออกไป (แสง จันทร์งาม, 2531 : 34)

4.1 อัลกุรอานและหะดีษ

4.1.1. อัลกุรอาน คือพระคัมภีร์ซึ่งเป็นที่มาของหลักการอิสลาม เป็นธรรมนูญชีวิตของประชากรมุสลิมโลก หลักฐานจากอัลกุรอานเป็นหลักฐานที่เด็ดขาดเป็นพระบัญชาของอัลลอฮ์ที่จะละเมิดมิได้ ไม่มีการแก้ไขเพิ่มเติมประการใด

ในอัลกุรอานมีโองการอยู่ 2 ประเภท คือ

1) โองการที่มีข้อความชัดเจน เช่น ทุกคนเกิดมาแล้วต้องตาย ดังปรากฏในอัลกุรอาน ความว่า “ทุก ๆ ชีวิตเป็นผู้ลี้ภัยความตาย” และ “จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) ฉันจะสาธยายที่พระผู้อภิบาลของสุเจ้าได้ทรงห้ามแก่สุเจ้า คือ อย่าตั้งภาคีใด ๆ ต่อพระองค์และจงปฏิบัติภารกิจต่อพ่อแม่และจงอย่าฆ่าลูก ๆ ของสุเจ้าด้วย (กลัว) ความยากจน เรา (อัลลอฮ์) ให้การยังชีพแก่สุเจ้าและแก่เขาทั้งหลายโดยเฉพาะด้วย และจงอย่าเข้าใกล้การลามก (อนาจาร) ทั้งในที่เปิดเผย (เช่น สมสู่ โสเภณี) และที่ซ่อนเร้น (ลักลอบซู้สาว) และจงอย่าฆ่าชีวิตใดซึ่งอัลลอฮ์ได้ทรงห้ามไว้ (เช่น การฆ่ามนุษย์) เว้นไว้แต่เพื่อ (ดำรงไว้ซึ่ง) ความยุติธรรม (เช่น ศาลตั้งประหาร) นั้นพระองค์ได้ทรงสั่งสุเจ้าโดยนัยนี้เพื่อสุเจ้าจะได้ใช้ปัญญา”

2). โองการที่มีข้อความเป็นนัย เช่น ในอัลกุรอาน ความว่า “และผู้ใดคาบอดใน (โลก) นี้ ดังนั้นเขาคาบอดในปรโลกด้วย และหลงทางไปไกลยิ่ง”

การอธิบายโองการประเภทนี้จะต้องอาศัยโองการที่เป็นหลักและข้อความที่ไม่ชัดเจนในโองการนี้จะมีชัดเจนในโองการอื่น เพราะข้อความในอัลกุรอานนั้นต่างอธิบายกันเอง

มุสลิมปฏิบัติตามอัลกุรอานทุกประการ จะกล่าวอ้างว่า โองการใดเล็กใช้แล้วไม่ได้เด็ดขาด และจะเชื่ออย่างเดียวโดยไม่ปฏิบัติตามก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน อัลลอฮ์ซุบหฺ ได้ตรัสไว้ในอัลกุรอาน ความว่า

“และผู้ใดปฏิเสธโองการทั้งหลายของอัลลอฮ์ ดังนั้นแท้จริงอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงขับพละนในการชำระ”

ภาษาในอัลกุรอานเป็นภาษาอาหรับ แต่ละบทในอัลกุรอานเรียกว่า ซูเราะฮ์ แต่ละซูเราะฮ์มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น ซูเราะฮ์อัลบะเกาะเราะฮ์ ซูเราะฮ์อันนิส่าฮ์ ฯลฯ ในอัลกุรอานมีทั้งหมด 114 บทหรือ 114 ซูเราะฮ์ เรียกว่า อายะฮ์

เนื่องจากอัลกุรอานเป็นบทบัญญัติ เป็นธรรมนูญในการดำเนินชีวิตของระบอบอิสลาม ดังนั้นมุสลิมทุกคนจึงมีหน้าที่ที่จะต้องศึกษาอัลกุรอานให้เข้าใจ เพื่อจะได้ดำเนินชีวิตตามอัลกุรอานได้ถูกต้อง ท่านนบี ศ็อลฯ ได้ยกย่องผู้ที่ศึกษาอัลกุรอานไว้ว่า “ที่ดีในหมู่พวกท่าน คือ ผู้เรียนและสอนอัลกุรอาน” (บุคอรี)

4.1.2. หะดีษ คือคำบอกเล่าที่กล่าวถึงโอวาท การกระทำ หรือการยืนยันรับรองของท่านนบี ศ็อลฯ หะดีษมีความสำคัญรองจากอัลกุรอาน (หะดีษใดที่ขัดกับอัลกุรอาน

ถือว่าแก้ไขไม่ได้) ถ้าไม่มีหะดีษ เราจะไม่รู้จักสุนนะหฺ คือไม่รู้จักจริยวัตรของท่าน นบี คือละฯ ในเรื่องศาสนา การตั้งคม การรักษา ความสะอาด การคัดค้านคดี การ แต่งงาน การมรดก การครองเรือน ฯลฯ ซึ่งมุสลิมจะต้องปฏิบัติตาม ดังปรากฏใน อัลกุรอาน ความว่า "ผู้ใดเชื่อฟังและปฏิบัติตามรสูล (มุฮัมมัด) แน่แน่นอนเขาได้เชื่อฟัง ปฏิบัติตามอัลลอฮ์"

หะดีษมีอยู่หลายประเภท เช่น

- (1) หะดีษที่เป็นเพียงคำบอกเล่า เช่น เล่าเรื่องที่ท่านรซูล ได้รับวิวรณ์ (สิ่งที่ มาจากพระเจ้า) ที่ถ้ำเขาหิรอ ฯลฯ
- (2) หะดีษที่เป็นโอวาทให้เจริญรอยตาม เช่น ท่านอบูสะอีดได้รายงานว่ ท่านรซูล กล่าวว่า "ผู้ใดไม่รู้จักขอบอกคุณมนุษย์ผู้นั้นไม่รู้จักขอบอกคุณอัลลอฮ์" (ติรมิซีย)
- (3) หะดีษที่บอกถึงการกระทำที่เรียกว่าสุนนะฮ์ เช่นการนมาซ การทำฮัจญ์ การฝังศพ ฯลฯ ซึ่งมุสลิมต้องทำตามที่ท่านรซูล กระทำเท่านั้น จะทำนอกแบบไม่ได้ โดยเด็ดขาด
- (4) หะดีษที่แสดงถึงความเห็นชอบกับการกระทำของสะหาบะฮ์ (สาวก) ของท่านรซูล
- (5) หะดีษที่สาวกยืนยันว่าท่านรซูล ทำเช่นนั้น

4.2 หลักการศรัทธาและหลักการปฏิบัติ

ความยึดมั่นผูกพันในศาสนาของบรรดามุสลิมทั้งหลายนั้น ขึ้นอยู่กับ หลักศรัทธาซึ่งเป็นหลักเบื้องต้นของการเรียนรู้ศาสนา มุสลิมทุกคนจะได้รับการ ถ่ายทอดจากครอบครัว และบิดาเป็นผู้ที่มีหน้าที่โดยตรงในการให้ความรู้ทางศาสนา เป็นด่านแรกในการเข้าสู่กระบวนการกลายเป็นมุสลิมอย่างแท้จริงของมุสลิมทุกคน (จูไรร์ดีน สวีสติภาพ, 2530 : 5) การยอมรับในหลักการศาสนาอิสลาม มีหลักใหญ่ ๆ ที่เป็นหลักสำคัญได้แก่ หลักการศรัทธา เรียกว่า รุกนอีมาน และหลักการปฏิบัติ เรียกว่า รุกนอิสลาม

หลักการศรัทธาและหลักการปฏิบัติ จะนำไปสู่วิถีการดำเนินชีวิตของมุสลิม ที่ยืนอยู่บนหลักศาสนา เพราะอิสลามได้ให้คำสอนอันเป็นธรรมนุญแห่งชีวิตแก่ มวลมนุษย์ บางท่านเรียกว่า วิถีชีวิต (way of life) บางท่านอาจเรียกว่า ธรรมนุญชีวิต

(code of life) แต่จะเรียกอย่างไรก็ตาม ความหมายก็คือ มีการดำเนินชีวิตประจำวันของ มวลมุสลิมนั้นเป็นไปตามหลักศาสนา เพื่อให้ปวงชนยึดมั่นอยู่ในศีลธรรม ความดีงาม รักเพื่อนมนุษย์ ไม่สุรุษสุร่าย ไม่ฟุ่มเฟือย มีจิตใจโอบอ้อมอารี เพียบพร้อมด้วย ขันติธรรม อยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยความสงบสุข เพื่อให้ถึงซึ่งหลักเอกภาพ เสรีภาพ และ ภารครภาพ (ความเป็นพี่น้อง) อิสลามสอนให้มนุษย์ได้รู้จักพระเจ้าผู้สร้างสากลจักรวาล ของบรรดาสรรพสิ่งทั้งมวลที่แท้จริง สอนให้ศึกษาและเข้าใจในคัมภีร์อัลกุรอาน และ วจนะ ตลอดจนจริยวัตรของท่านศาสดา (อัลหะดีษ)

4.2.1. หลักการศรัทธาในอิสลามมี 6 ประการด้วยกัน คือ

4.2.1.1 ศรัทธาในอัลลอฮ์

4.2.1.2 ศรัทธาในบรรดามลาอิกะฮ์

4.2.1.3 ศรัทธาในคัมภีร์ของพระองค์

4.2.1.4 ศรัทธาในบรรดาศาสนทูต

4.2.1.5 ศรัทธาในวันสุดท้ายและวันแห่งการฟื้นคืนชีพ

4.2.1.6 ศรัทธาในกฎแห่งความดีความชั่วจากอัลลอฮ์

4.2.2. หลักการปฏิบัติ

บรรจง บินกาซัน (2536 : 36-49) อธิบายว่าความศรัทธาทั้ง 6 ประการนี้ เป็นหลักการสำคัญพื้นฐานของอิสลามที่มุสลิมจะต้องมีอยู่ประจำใจ แต่ความศรัทธา เพียงอย่างเดียวนั้นยังไม่เป็นการเพียงพอ เพราะในอิสลามความศรัทธาที่แท้จริงจะต้อง แสดงผลของมันออกมาให้เห็นเป็นการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และเพื่อให้แน่ใจว่า คนที่มีความศรัทธาในหลักการ 6 ประการดังกล่าว ยังคงยืนหยัดในความศรัทธานั้น อย่างมั่นคง อัลลอฮ์ก็ได้ทรงวางภารกิจสำคัญให้เขาต้องปฏิบัติ 5 ประการคือ

4.2.2.1 การกล่าวคำปฏิญาณตนว่า "ลาอิลาฮะ อิลลัลลอฮ มุฮัมมัด รอซูลุลลอฮ์" (ซึ่งแปลว่า "ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์และมุฮัมมัดเป็นรอซูลของ อัลลอฮ์")

คำปฏิญาณดังกล่าวนี้หมายความว่ามุสลิมจะไม่ยอมเคารพกราบไหว้ หรือ สักการะบูชาพระเจ้าอื่นใดไม่ว่าพระเจ้านั้นจะเป็นวัตถุที่มนุษย์ทำขึ้นมา หรือคนที่ อยู่นอกโลกนี้หรือถูกอุปโลกน์เป็นพระเจ้าหรือแม้แต่สิ่งใดหรือใครก็ตามที่อ้างว่า ตัวเองมีคุณสมบัติบางอย่างเหมือนอัลลอฮ์แล้วเรียกร้องต้องการให้คนอื่นสักการะบูชา

บุคคลใด ๆ แม้แต่พ่อแม่ของตัวเอง เพราะกิริยาการกราบอันถือว่าเป็นกิริยาที่แสดงถึงความสูงสุดในการเคารพสักการะนั้นจะถูกสงวนไว้ใช้กับ "อัลลอฮ์" ผู้ทรงเป็นพระเจ้าที่แท้จริงแต่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น แต่นั่นมิได้หมายความว่าอิสลามห้ามมิให้เคารพเชื้อพึงและทำความดีต่อพ่อแม่

4.2.2.2 การนมาซหรือละหมาด (หรือในภาษาอาหรับเรียกว่า "ศอลาฮ์")

การนมาซคือ การแสดงความเคารพสักการะและการแสดงความขอบคุณต่ออัลลอฮ์ซึ่งจะกระทำวันละ 5 เวลา คือ ตอนรุ่งอรุณ ตอนบ่าย ตอนตะวันตกล้อย ตอนดวงอาทิตย์ตกดินและในยามค่ำคืน โดยในการนมาซทุกครั้ง มุสลิมทุกคนจะหันหน้าไปทางกะอะบะฮ์ซึ่งอยู่ในนครมักกะฮ์ และหน้าที่ในการนมาซนี้เป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคน ตั้งแต่เริ่มมีความรู้ศึกทางเพศ (สำหรับผู้ชาย) และเริ่มมีประจำเดือน (สำหรับผู้หญิง) ซึ่งเป็นวันที่อิสลามถือว่าเริ่มเข้าสู่วัยแห่งความเป็นผู้ใหญ่แล้ว

การนมาซ (การละหมาด) เป็นสิ่งยืนยันความศรัทธาที่ปรากฏให้เห็นทางภายนอกได้ชัดเจนที่สุด เพราะเป็นการปฏิบัติที่มีรูปแบบและคนที่จะดำรงรักษาการนมาซของตัวเองได้ครบถ้วนเวลาต่อวันนั้นจะต้องเป็นคนที่มีความผูกพันต่ออัลลอฮ์และรำลึกถึงพระคุณของพระองค์อยู่ตลอดเวลาจริง ๆ

การละหมาดเป็นศาสนกิจที่สำคัญยิ่งสำหรับมุสลิมทุกคนที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและตามเวลาในแต่ละวัน ทั้งนี้เพราะการละหมาดเป็นการทำงานแรกๆ ที่มุสลิมทุกคนจะต้องถูกสอบสวนในวันแห่งการพิพากษา

การละหมาดแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ไว้ 2 ประเภทคือ ละหมาดฟิรดู และละหมาดสุหนัต

ก. ละหมาดฟิรดู (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2535 : 231-238)

ฟิรดู มีความหมายว่า บังคับ ละหมาดฟิรดูจึงเป็นละหมาดที่บังคับหรือจำเป็นต้องปฏิบัติ หากไม่ปฏิบัติจะต้องได้รับการลงโทษต้องปฏิบัติโดยไม่มีเงื่อนไขหรือข้อยกเว้นเฉพาะตน นอกจากข้อยกเว้นหรือข้อยกผ่อนผันที่ถูกกำหนดไว้ตามศาสนบัญญัติเท่านั้น ดังนั้นการไม่ปฏิบัติจึงถือว่าเป็นความผิดและมีโทษสำหรับผู้นั้น และต้องทำการละหมาด 5 เวลาในแต่ละวันซึ่งเป็นการปฏิบัติที่เป็นหน้าที่บังคับสำหรับชายหญิงทุกคนตั้งแต่บรรลุนิติภาวะ ทั้งนี้ให้เริ่มปฏิบัติตั้งแต่อายุ 7 ขวบ และให้พ่อแม่ผู้ปกครองลงโทษได้ หากเมื่อเด็ก ๆ อายุ 10 ขวบแล้วไม่ปฏิบัติ

สำหรับชายมุสลิม นอกเหนือจากละหมาด 5 เวลาแล้วละหมาดที่ถือว่าเป็น
 พิรดูสำหรับชายอีกประการหนึ่งคือ ละหมาดญุมอะฮ์หรือละหมาดวันศุกร์

การละหมาดพิรดู มีข้อผ่อนผันสรุปได้ดังนี้

(1) ผู้หญิงระหว่างมีเฮด (รอบเดือน) นิฟาส (เลือดช่วงหลังจากการคลอด)
 ยกเว้น ไม่ต้องละหมาด และไม่ต้องชดใช้ละหมาดที่ขาดไปนี้แต่ประการใด ซึ่งนับว่าเป็น
 ความปรานีที่พระองค์ทรงมีต่อผู้หญิงอย่างสูงยิ่ง

(2) ผู้เจ็บป่วยซึ่งไม่สามารถยืนละหมาดได้ ก็ให้นั่งละหมาด หากนั่งไม่ได้
 ก็ให้นอนละหมาด ดังนั้นท่าต่าง ๆ เช่น การก้มโค้ง (รุกอ์) การกราบ (สุญูด) จึงให้
 ปฏิบัติในท่าท่าที่สามารถจะปฏิบัติได้

การละหมาดในอิริยาบถดังกล่าวนี้ อนุโลมให้ผู้อยู่ในสภาพการณ์อื่น ๆ
 ด้วย อาทิ ผู้ที่อยู่ในระหว่างเดินทาง เช่น ขณะนั่งอยู่ในเครื่องบินที่ไม่สะดวกที่จะยืน
 ละหมาด ดังนั้นคงต้องละหมาดในท่านั่ง

(3) ผู้เดินทาง ซึ่งหมายถึงทั้งผู้ที่อยู่ในระหว่างการเดินทาง และเมื่อถึง
 ที่หมายแล้ว โดยจะอยู่นานเพียงใดก็ตาม หากยังมีได้กลับบ้านหรือตั้งใจจะอยู่เป็น
 คนท้องถิ่น ณ สถานที่ที่ไปนั้นถือว่าเป็นผู้เดินทาง

ผู้เดินทางดังกล่าวได้รับการผ่อนผันให้ทั้งทำละหมาดอย่างย่อและ
 ละหมาดรวม

(4) กรณีอื่น ๆ ที่มีใช้การเดินทาง หากคิดว่าภารกิจนั้นจะทำให้ต้องขาด
 ละหมาดนั้น ๆ ไปให้ละหมาดรวม แต่ทั้งนี้ยังคงต้องเป็นการรวมกันระหว่างละหมาด
 กลางวันและเวลากลางคืน

(5) กรณีของการทำศึกสงคราม ให้ละหมาดย่อและรวมเช่นกัน การปฏิบัติ
 ใ้แบ่งทหารออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มหนึ่งละหมาดตามอีม่าม อีกกลุ่มหนึ่งทำหน้าที่
 ระวังภัยจากข้าศึกโดยสลับผลัดเปลี่ยนกัน

ข. ละหมาดสุหนัต

คำว่าสุหนัตเป็นคำที่เพี้ยนเสียงมาจาก ซุนนะห์ การละหมาดสุหนัต คือ
 การละหมาดเนื่องในเวลาและโอกาสต่าง ๆ ที่ท่านศาสดา (ศ็อลฯ) ได้เคยปฏิบัติไว้หรือ
 เป็นซุนนะห์ นอกเหนือจากละหมาดพิรดู

การละหมาดสุหนัต เป็นละหมาดซึ่งทำให้ผู้ปฏิบัติจะได้รับภาคผลหรือ

รางวัลเพิ่มเป็นพิเศษในวันแห่งการพิพากษา ส่วนผู้ที่ไม่ปฏิบัติก็จะไม่ได้รับการลงโทษ

การละหมาดเป็นศาสนกิจประการเดียวของมุสลิมที่ต้องปฏิบัติประจำอยู่ตลอดเวลา อย่างน้อยวันละ 5 ครั้ง (ภายใน 24 ชั่วโมง) และการละหมาดเปรียบดังเสาเอกของศาสนาอิสลาม ดังที่ท่านนบีมุฮัมมัดคืออลฯ ได้ให้โอวาทตอนหนึ่งว่า "การละหมาดนั้นเป็นเสา (คือหลักสำคัญ) ของศาสนาอิสลาม ดังนั้นถ้าผู้ใดดำรงการละหมาดแล้ว แท้จริงเท่ากับผู้นั้นดำรงศาสนาอิสลามไว้" นอกจากนี้การละหมาดเป็นหลักการที่สามารถจำแนกได้ว่าใครเป็นมุสลิมแท้จริง ใครเป็นมุสลิมจอมปลอม ถ้าขาดการละหมาดแล้ว ความเป็นมุสลิมก็บกร่อง ไม่สมบูรณ์ คัมภีร์อัลกุรอานได้มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการละหมาดไว้หลายตอน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการละหมาดเป็นหลักที่สำคัญยิ่งของอิสลาม เช่น อัลกุรอาน ซูเราะฮ์ อัลมูมิน อายะฮ์ที่ 103 กล่าวไว้ว่า "แท้จริงการละหมาดนั้นเป็นกฎข้อบังคับตามกำหนดเวลาสำหรับผู้ศรัทธา" และซูเราะฮ์อัลบะกอเราะฮ์ อายะฮ์ที่ 238 ระบุว่า "จงรักษาละหมาดทั้งหลายและละหมาดกึ่งกลางและจงยืนต่ออัลลอฮ์โดยนอบน้อมภักดี" (คถมนรจน์ บากา, 2529 : 116)

การละหมาดฟิรดู (บังคับ) มี 5 เวลาในวันหนึ่งกับคืนหนึ่งคือ

(1) ละหมาดซุฮ์รี กำหนดเวลาละหมาดตั้งแต่ดวงอาทิตย์เริ่มคล้อย จนถึงเงาของสิ่งหนึ่งเท่าตัวของมัน ประมาณเวลา 12.30- 15.30 น.

(2) ละหมาดอัสน์รี กำหนดเวลาละหมาดตั้งแต่สิ้นเวลาซุฮ์รี จนถึงเวลาดวงอาทิตย์ตกประมาณเวลา 16.30 น.

(3) ละหมาดมัฆริบ กำหนดเวลาละหมาดตั้งแต่ดวงอาทิตย์ตก จนถึงอาทิตย์บntonท้องฟ้าหายไป ประมาณเวลา 18.20 น.

(4) ละหมาดอิชาฮ์ กำหนดเวลาละหมาดตั้งแต่สิ้นเวลามัฆริบ จนถึงแสงเงินแสงทองขึ้น (วันใหม่) ประมาณเวลา 05.00 น.

(5) ละหมาดซุบฮ์ กำหนดเวลาละหมาดตั้งแต่แสงอรุณขึ้น (ประมาณ 05.00 น.) ไปจนกระทั่งตะวันขึ้น

นอกจากนี้การละหมาดวันศุกร์ซึ่งเป็นการละหมาดแทนละหมาดซุฮ์รี นับว่ามีความสำคัญมากตรงที่ว่า อัลลอฮ์ได้ทรงจัดระเบียบการละหมาดวันศุกร์เอาไว้ โดยให้มุสลิมได้พบปะ ณ มัสยิด ประจำสัปดาห์ทุกสัปดาห์ เพื่อรำลึกถึงพระองค์ ร่วมกัน ร่วมพบปะสังสรรค์กันและหารือกันในกิจการต่าง ๆ พร้อมกับได้สดับรับฟัง

รศธรรมคำสอนของอิสลาม โดยเหตุนี้กฎบะฮฺมุอะฮ์ (ธรรมบรรยายในวันศุกร์) จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจะเสริมความรู้ความเข้าใจในหลักการของศาสนาให้แก่บุคคลพร้อมกับขัดเกลาจิตใจของผู้ฟัง

4.2.2.3 การถือศีลอดในเดือนรอมฎอน

การถือศีลอดเป็นวินัยบัญญัติอีกประการหนึ่งซึ่งอิสลามกำหนดให้มุสลิมทุกคนที่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ทั้งชายและหญิงต้องปฏิบัติในเดือนรอมฎอนซึ่งเป็นเดือนที่เฝ้าตามปฏิทินอาหรับ

การถือศีลอดเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความยึดมั่นศรัทธาค่ออัลลอฮ์อย่างแท้จริง เพราะในการถือศีลอดนั้นมุสลิมจะต้องละเว้นจากการกินการดื่มตั้งแต่รุ่งอรุณจนกระทั่งถึงดวงอาทิตย์ตกดินซึ่งต้องใช้ความอดทนเป็นอย่างมาก นอกจากนั้นยังจะต้องละเว้นจากความชั่วช้าเลวทราม ทั้งการกระทำ คำพูด หรือแม้แต่กระทั่งความคิดด้วย

ความจริง การถือศีลอดเป็นสิ่งที่คนก่อนสมัยศาสดามูฮัมมัดเคยถือปฏิบัติกันมาแล้วและวัตถุประสงค์สำคัญของการถือศีลอดก็คือเพื่อให้มุสลิมเกิดความยำเกรงต่ออัลลอฮ์ ซึ่งเรื่องนี้มีหลักฐานอยู่ในคัมภีร์กุรอานว่า

"โอ้บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย การถือศีลอดได้ถูกกำหนดแก่ผู้เจ้า เช่นเดียวกับที่เคยถูกกำหนดแก่บรรดาก่อนหน้าผู้เจ้า ทั้งนี้เพื่อที่ผู้เจ้าจะได้เกิดความยำเกรง"

ที่การถือศีลอดเป็นการฝึกให้มุสลิมเกิดความยำเกรงนั้นก็เนื่องจากว่า ในระหว่างการถือศีลอดนั้น ขนาดอาหารและเครื่องดื่มที่ศาสนาไม่ห้ามบริโภค มุสลิมยังยอมอดได้เมื่ออัลลอฮ์สั่งให้ละเว้น ดังนั้น สิ่งใดที่อัลลอฮ์ห้ามตลอดกาล เช่น สุรา การเที่ยวผู้หญิง มุสลิมผู้มีศรัทธาในพระองค์ก็ย่อมจะสามารถละเว้นได้ด้วยเช่นกัน

สิ่งที่ผู้ถือศีลอดจำเป็นต้องละเว้น (สายสัมพันธ์, 2524 : 10 - 11)

(1) ละเว้นจากการกิน การดื่ม การหลับนอนระหว่างสามิกรรยา ตั้งแต่รุ่งอรุณจนกระทั่งตะวันลับขอบฟ้า

(2) ห้ามใช้คำพูดที่หยาบคาย ดังที่ท่านรซูลได้กล่าวไว้ว่า "เมื่อคนหนึ่งคนใดในพวกท่านถือศีลอด ก็จงอย่าพูดจาลามก อย่าเอะอะ ถ้าหากมีใครมาคำทอหรือชวนทะเลาะวิวาท ก็จงพูดกับเขาว่า "ฉันถือศีลอด"

(3) ห้ามพูดเท็จ และปฏิบัติงานเท็จ ดังที่ท่านรชูล กล่าวไว้มีความว่า "ผู้ใดไม่ละคำพูดเท็จและปฏิบัติงานเท็จ ดังนั้นอัลลอฮ์ก็ไม่ฟังปรารถนาในการที่เขางดเว้นจากการกินและการดื่ม"

(4) ห้ามการนินทาว่าร้าย ดังชะเคียของท่านรชูลที่มีความว่า "มีหญิงสองคนนั่งคุยกันขณะที่ถือศีลอด โดยต่างก็นินทาผู้อื่นท่านรชูลกล่าวว่า คนทั้งสองนั้นถือศีลอดตามที่อัลลอฮ์ ได้อนุมัติให้แก่เขา แต่เขาแก้ศีลอดด้วยสิ่งที่พระองค์ทรงห้าม"

(5) ห้ามการโกหก การมองอย่างมีเลศนัย การสาบานเท็จ การปากบอน และการยุแหย่ ส่อเสียดในระหว่างเพื่อนมนุษย์เพื่อให้เกิดการแตกแยกกัน ท่านรชูลกล่าวว่า "มืออยู่ห้าประการที่ทำให้เสียศีลอด คือ การโกหก การนินทา การปากบอน การสาบานเท็จ และการมองอย่างมีความใคร่"

สิ่งต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้ บรรดานักปราชญ์มีความเห็นแยกออกเป็นสองทัศนะด้วยกัน

ทัศนะแรกถือว่า เป็นสิ่งที่ทำให้เสียศีลอด ถ้าผู้ใดทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดดังที่กล่าวมานี้ ก็เท่ากับเขาแก้ศีลอด

ทัศนะที่สองถือว่า ไม่ทำให้เสียศีลอด เว้นแต่ว่า การถือศีลอดจะสมบูรณ์ และได้ผลตอบแทนอย่างครบถ้วน ถ้าละเว้นสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เสีย

4.2.2.4 การจ่ายชะกาต

การจ่ายชะกาตคือการจ่ายทรัพย์สินในอัตราที่ศาสนากำหนดไว้จำนวนหนึ่ง จากทรัพย์สินที่สะสมไว้เมื่อครบรอบปีโดยจะต้องจ่ายทรัพย์สินนี้ให้แก่คนที่มีสิทธิ์ ได้รับ 8 จำพวกตามที่คัมภีร์กุรอานได้กำหนดไว้อันได้แก่

- ก. คนยากจน
- ข. คนที่ยึดคักขัดสน
- ค. คนที่มีหัวใจ ไน้มาสู่อิสลาม
- ง. ผู้บริหารการจัดเก็บและจ่ายชะกาต
- จ. ใต้ทาส
- ฉ. ผู้มีหนี้สินล้นพ้นตัว
- ช. คนพลัดถิ่นหลงทาง
- ซ. ใช้ในหนทางของอัลลอฮ์

วัตถุประสงค์ที่อิสลามกำหนดให้มุสลิมจ่ายซะกาตก็คือเพื่อเป็นการยืนยันถึงความศรัทธา นอกจากนั้นแล้วการจ่ายซะกาตก็ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อชักฟอกทรัพย์สินและจิตใจของผู้จ่ายให้มีความสะอาดบริสุทธิ์ ขณะเดียวกันก็เพื่อเป็นการสร้างความเจริญให้แก่สังคมอีกด้วย

4.2.2.5 การทำฮัจญ์

การทำฮัจญ์คือการเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจที่นครมักกะฮ์ในเดือนซุลฮิจญะฮตามวันเวลาและสถานที่ที่ถูกกำหนดไว้ หลักการข้อนี้ถือเป็นสิ่งบังคับสำหรับมุสลิมทั้งชายหญิงทุกคนที่มีความสามารถในด้านร่างกาย ทรัพย์สิน และเส้นทาง การเดินทางมีความปลอดภัย

การทำฮัจญ์นอกจากจะเป็นการแสดงความเคารพภักดีและยืนยันในความศรัทธาต่ออัลลอฮ์แล้ว ยังสอนมนุษย์ทุกคนให้รู้สำนึกว่าในสายตาของอัลลอฮ์แล้วมนุษย์ทุกคนเท่าเทียมกัน เพราะในการทำฮัจญ์ ผู้ทำฮัจญ์ทุกคนไม่ว่าจะมาจากชนชั้นเผ่าพันธุ์ ภาษาหรือจะมีฐานะอย่างไรก็ตามทุกคนจะต้องห่อหุ้มร่างกายด้วยผ้าสีขาวเพียงสองชิ้นเหมือนกันหมดทุกคน จะต้องปฏิบัติพิธีการต่าง ๆ เหมือนกันหมดและทุกคนต่างก็ประกาศความยิ่งใหญ่ของอัลลอฮ์เหมือนกันหมด

อาจกล่าวสรุปได้ว่าหลักศรัทธา 6 ประการนั้นเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมุสลิมทุกคน ส่วนหลักการปฏิบัติ 5 ประการที่อิสลามกำหนดไว้ให้มุสลิมปฏิบัตินั้นมีใช่เป็นหลักปฏิบัติทั้งหมดในอิสลาม หากแต่มันเป็นเพียงวินัยบัญญัติอย่างน้อยที่สุดที่อิสลามกำหนดไว้ให้มุสลิมปฏิบัติเพื่อยืนยันถึงความศรัทธาของเขาเท่านั้น อันที่จริงแล้วอิสลามยังมีบทบัญญัติอื่น ๆ ที่กำหนดให้มุสลิมปฏิบัติอีกมากมายที่จะเป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาในทุกย่างก้าวของชีวิต

4.3 ข้อห้ามในอิสลาม

ข้อห้ามในอิสลามมีรายละเอียดต่าง ๆ มากมาย ในที่นี้จะขอกล่าวถึงเฉพาะข้อห้ามหลักใหญ่ ๆ ที่ชาวมุสลิมต้องละเว้น ดังนี้

- 1) ห้ามยกย่องใครหรือสิ่งใดเสมออัลลอฮ์ (ซูบห์)
- 2) ห้ามกราบมนุษย์ทุกคน ไม่ว่าจะ เป็นพ่อแม่ เจ้านาย ครูบาอาจารย์ ฯลฯ เพราะกราบได้เฉพาะอัลลอฮ์ (ซูบห์) เท่านั้น

- 3) ห้ามโหราศาสตร์ทุกชนิด เช่น หมอดู ผูกดวง
- 4) ห้ามไสยศาสตร์ทุกชนิด เช่น ตะเคาะเคราะห์ ทำเสน่ห์ รดน้ำมันต์
- 5) ห้ามเคารพบุชารูปทุกชนิด เช่น รูปวาด รูปถ่าย เหรียญ ฯลฯ
- 6) ห้ามกราบไหว้บุชารวมชาติทุกชนิด เช่น ภูเขา ต้นไม้ ท้องฟ้า

ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เจ้าที่ ฯลฯ

- 7) ห้ามเป็นหรือเที่ยวโสเภณี
- 8) ห้ามขาย บริการ และดื่มสุราของมีนเมาทุกชนิด
- 9) ห้ามบริโภคอาหารต้องห้าม เช่น สัตว์ที่ตายเองทุกชนิด สัตว์ที่เชือด

โดยมิได้ปลงพระนามอัลลอฮ์ สัตว์บูชาอัญและเลือดสัตว์ทุกชนิด

- 10) ห้ามบริโภคเนื้อสัตว์เหล่านี้ คือ สุนัข สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์ที่มีเขี้ยวเล็บ
- 11) ห้ามเรี่ยกรหรือให้ดอกเบ็ญ
- 12) ห้ามการเสียดไสหรือการพนันทุกชนิด
- 13) ห้ามประกอบอาชีพไม่สุจริตทุกชนิด เช่น สถานเริงรมย์ ร้านสุรา
- 14) ห้ามใส่ผมของผู้อื่น
- 15) ห้ามคุมกำเนิด ยกเว้นกรณีที่กระทบกระเทือนสุขภาพของมารดา

อย่างแรง

- 16) ห้ามทำแท้ง
- 17) ห้ามฆ่าตัวเองและผู้อื่น
- 18) ห้ามเปิดเผยส่วนที่อัปอายในที่สาธารณะ
- 19) ห้ามแต่งกายผิดเพศ
- 20) ห้ามเผาหรือร่วมพิธีเผาศพ

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสาร

1. กระบวนการสื่อสาร

อุทัย หิรัญโค (2522 : 59) อธิบายว่า การปะทะสังสรรค์ทางสังคม (Social interaction) ทำให้เกิดการถ่ายทอดแนวความคิด การเรียนรู้ การเลียนแบบ การมีอิทธิพลเหนื่อต่อกัน การเชื่อฟัง การต่อต้าน การแข่งขัน การปรับตัวและการร่วมมือกัน ซึ่งในประเด็นเดียวกันนี้ จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ (2532 : 65 - 68) และพิทยา สายหู (2524 : 84 - 85) กำหนดให้เป็นความหมายอย่างเดียวกับการกระทำทางสังคม (Social action) ของบุคคล ดังนั้นเมื่อพิจารณาตามแนวความคิดดังกล่าว การสื่อสารก็คือการปะทะสังสรรค์ทางสังคมหรือการกระทำทางสังคม ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของพฤติกรรมทางสังคม

(Social action) ตามทัศนะทางสังคมวิทยาของแมกซ์ เว็บบอร์ (Max Weber, อ้างใน จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, 2534 : 63 และพิทยา สุวรรณะชญ, ม.ป.ป : 104 - 105) นั่นเอง

มีผู้ให้ความหมายของการสื่อสารไว้มากมายต่าง ๆ กัน ซึ่งอาจสรุปสาระสำคัญได้ว่า การสื่อสาร หมายถึง พฤติกรรมการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์ โดยอาศัยกระบวนการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข่าวสาร ความรู้สึกรู้สีกคิดตลอดจนประสบการณ์ระหว่างกัน เพื่อให้เกิดผลตอบสนองบางประการที่ตรงกับเป้าหมายที่วางไว้ คือ ความเข้าใจร่วมกันอันจะนำมาซึ่งความคงอยู่และการพัฒนาของสังคมมนุษย์ (อนุสิทธิ์ ตั้งคณานุกุลชัย, 2534 : 11)

เดวิด เค. เบอร์โล (David K. Berlo, อ้างใน สุพา สุภากุล, 2534 : 19 - 22) กล่าวว่า การสื่อสารจะมีประสิทธิผลมากน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 4 ประการ ได้แก่ ผู้ส่งสาร สื่อ สาร และผู้รับสาร ซึ่งในแต่ละองค์ประกอบดังกล่าว จะประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้ (แผนภาพ 2.4)

1.1 ผู้ส่งสาร

1.1.1 ทักษะในการสื่อสาร (communication skills) หมายถึง สามารถในการคิด ฟัง อ่าน เขียน และพูด เป็นต้น

1.1.2 ทัศนคติ (attitudes) หมายถึง ผู้ส่งสารมีทัศนคติต่อผู้ฟัง ต่อเรื่องที่ต้องการสื่อสารและต่อตนเอง

1.1.3 ความรู้ (knowledge) หมายถึง ผู้ส่งสารมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ มี

ความรู้เกี่ยวกับผู้ฟัง หรือสถานการณ์

1.1.4 ระบบสังคม (social system) หมายถึง สภาพทางสังคมที่ทำการส่งสาร

1.1.5 วัฒนธรรม (culture) หมายถึง ผู้ส่งสารทราบถึงลักษณะทางวัฒนธรรมของสังคมที่ทำการส่งสาร

1.2 สาร

1.2.1 รหัส (code) หมายถึง ภาษาสัญลักษณ์ที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจ อาจเป็นคำพูด ภาษาเขียน ภาษาท่าทาง ดนตรี ศิลปะ ฯลฯ

1.2.2 เนื้อหา (content) หมายถึง รูปแบบสาระเรื่องราวที่นำมาเสนอใน โดยใช้รหัสที่เลือกไว้แล้วทั้งรหัส. เนื้อหา และการจัดเสนอสารนั้น ประกอบด้วย ส่วนย่อย (elements) และ โครงสร้าง (structure)

1.3 สื่อ

เบอร์โต กล่าวว่า สื่อมีความหมาย 3 ประการ คือ

1.3.1 การเข้ารหัสและการถอดรหัส (mode of encoding and decoding)

1.3.2 สิ่งที่น่าสาร (message - vehicle) เช่น กลิ่นแสง, กลิ่นเสียง, วิทยุ, โทรศัพท์, หนังสือพิมพ์, เป็นต้น

1.3.3 พาหนะของสิ่งที่น่าสาร (vehicle - carrier) เช่น อากาศ

อย่างไรก็ตาม เบอร์โต กล่าวว่า สื่อในความหมายที่ 2 และที่ 3 นั้นเป็นเรื่องทางเทคนิค เป็นเรื่องของวิศวกร และนักวิทยาศาสตร์ ส่วนในกระบวนการการสื่อสารของมนุษย์ สื่อตามความหมายของเบอร์โตคือ ช่องทางที่จะนำสารไปสู่ประสาทในการรู้สึก (feeling mechanism) หรือการถอดรหัสของผู้รับสาร อันได้แก่ การเห็น (seeing) ,การได้ยิน (hearing), การสัมผัส (touching), การได้กลิ่น (smelling) และ การลิ้มรส (tasting)

1.4 ผู้รับสาร

1.4.1 ทักษะในการสื่อสาร (communication skills) หมายถึง ความสามารถในการฟัง อ่าน การใช้ประสาทต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งเรียกว่า การถอดรหัส

1.4.2 ทัศนคติ (attitudes) หมายถึง ทัศนคติที่มีต่อผู้ส่งสารและสาร

1.4.3 ความรู้ (knowledge) หมายถึง ความรู้ของผู้รับสาร

1.4.4 ระบบสังคม (social system) หมายถึง สภาพสังคมของผู้รับสารซึ่งอาจ